PRINTED BOOK

THE VEDIC PATH

Quarterly Journal of Vedic, Indological and Scientific Research
Gurukula Kangri Vishwavidyalaya,
HARDWAR

To,

No-25

If not delivered, please return to :

Dr. R. L. Varshney
Editor, Vedic Path
'Dreamland'
P. O. Gurukula Kangri-249 404
HARDWAR, U. P., INDIA.

NO-25

विषय - काव्यशास्त्र

पेज - 17

- 31.3 x 13.6 x 1.0 c.m.

उनाहार्थी प्रामाणपसानानास्कंदिसानित्रय

... ...

भाव गेपायत्वं विमलेमुदेकुरु कायां निरसितु

-मेहो ।

१ अनाहार्याप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितनिश्चयवृत्तित्वविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वमनुमितिप्र
तिबंधकतानतिरिक्तवृत्ति तद्रूपावच्छिन्नत्वं हेत्वाभासत्वं इति लक्षणेऽनुमितिपदं तत्सामान्यपरं यत्किं
चिदनुमितिपरं वा आद्येऽसंभवः द्वितीये पर्वतो वह्निमान् ह्रदश्च तथेत्यनुमितिमादाय वह्न्यभावव
द्ध्रदेऽतिप्रसंगोऽतः प्रकृतपक्षसाध्यहेतुकानुमितिपरमावश्यकम्। तथा च व्यभिचारादावव्या
प्तिरतः प्रकृतपक्षसाध्यकानुमितिनिष्ठकार्यतासाक्षात्कारजनकसाक्षात्कारविषयज्ञानप
रं तथा च व्यभिचारेणातिव्याप्तिः॥ ननु पर्वतो वह्निमान् ह्रदश्च तथेति समूहालंबनानुमिति
वितो धीह्रदनिष्ठवह्न्यभावादिरूपबाधे पर्वतादौ धूमादिना वह्न्यादिसाधने दोषताप्रसंगः प्र
कृतानुमितिनिष्ठकार्यतानिरूपकह्रदत्वस्यकस्यापि प्रतिबध्यतानवच्छेदकतया तद्वच्छि
न्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतानिवेशासंभवात्॥ तथाविधग्रहत्वव्यापकप्रतिबंध्य
तानिवेशे चानुमित्याविरोधिनि व्यभिचारादौ परामर्शाविरोधिनि वाधादौ चाव्याप्तिः॥ उभय

(1)

पकतानामार्थमिति व्यादिकुलक्षणसमन्वयः अत्र यथा पर्वपक्षे तेनैव वन्हभाववान् [illegible] दे
ममस्य पर्वतो वन्हिमानित्यनुमितिप्रतिबंधकतया मादृशज्ञानविषयवन्हभाववत्पर्वती
दौ अतिव्याप्तिरतोपपादं॥ननु पर्वतो वन्हभाववानिति ज्ञानस्यापि पर्वतत्वांशे वन्हभा
वत्वांशे पर्यवसानं द्विषयेव वन्हभाववत्पर्वताद्यवृत्तिव्याप्तितद्वत्वस्येवेति चेन्न पर्याप्ते
पदे न विशेष्यावृत्तिप्रकारकज्ञानभेदकूटविशिष्टाद्वेत्यविवक्षितत्वात्॥एवं च पर्वतो
पर्वतो वन्हभाववानिति ज्ञानस्य पर्वतत्वविशेष्यावृत्ति वन्हभावप्रकारकत्वेन विशे
ष्यावृत्तिप्रकारकज्ञानभेदकूटवैशिष्ट्याभावान्न दोषः कूटानिवेशे नाच पर्वतो वन्हय
भाववानिति ज्ञाना जततप्रकारकप्रमितिविशेष्यकज्ञानीयदविशेषत्वापि न दोषि:न
न्वेवमपि हृदो वन्हिमान् भाववच्चान् घटः हृदादिवा पक्षानपतिवन्ध्यतोषा अपि हृदो वन्हि
कानित्यत्रानुमितितिन्व्याप्यकम तिवध्यतानिरूपितप्रति

2

विरोधिनिष्पन्नासिद्धाद्दावेव वलन्तानां समन्वयात् इति चेन्न अनुमितिपदस्य साध्यवत्त्वावच्छे 3
तुमान् पर्वतः साध्यवान् इत्याकारिकानुमितिपरत्वेन निरुक्तदोषाभावात् ननु ह्रदो वह्निमा
नित्यादिस्थलेपि निरुक्तनिश्चयवृत्तित्वाविशेषितवह्न्यभाववद्ह्रदत्वावच्छिन्नविषय
कत्वस्य निरुक्तनिश्चयवृत्तित्वविशेषितवह्न्यभाववद्ह्रदत्वावच्छिन्नविषयकत्वापेक्ष
याऽभिन्नत्वेनानुमितिप्रतिबंधकताशरीरे प्रवेशे संशयादौ सत्वेनासंभवापत्तिरिति चेन्न अन
तिरिक्तवृत्तित्वस्य स्वव्यापकतत्कत्वार्थकत्वात् तथा च तादृशनिश्चयावृत्तित्वविशि
ष्ट. यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वव्यापकानुमितिप्रतिबंधकत्वम् तद्रूपावच्छिन्नामिति
लक्षणं पर्यवसितं ननु तथापि तादृशनिश्चयवृत्तित्वाविशिष्टवह्न्यभाववद्ह्रदत्वावच्छि
न्नविषयकत्वस्य जातित्वेन ह्रदत्वावगाहि जातिमान् वह्न्यभाववान् इति निश्चयेतत्वे
नासंभवापत्तिरिति चेन्न यद्रूपावच्छिन्नविषयितात्वं तादृशविशिष्टविषयकत्वसमा

२ नापिकारणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तद्रूपावच्छिन्नाविषयतात्वन्तगणव्यापकविषयिता (
शून्यत्वस्यापि तन्तगणे निवेशनीयत्वात् नचवह्न्यभाववज्जलवद्धृति जलवद्धृदत्वावच्छिन्न 4
विषयकत्वस्य प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात् तत्रातिव्याप्तिरिति [illegible] वाच्यम्
यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयविशिष्टयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वमनुमितिप्र
तिबंधकतानतिरिक्तवृत्तितादृशविशिष्टघटितत्वस्यापि विशेषणीयत्वात् ननु प्र
मेयत्वविशिष्टधूमाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नाविषयत्वस्यानुमितिप्रतिबं
धकतानतिरिक्तवृत्तित्वेन प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारेऽतिव्याप्तिरिति चेन्न अनुमितिप्र
तिबंधकतायां यादृशरूपावच्छिन्नविषयत्वमवच्छेदकं तादृशांशे तस्यावच्छिन्नाविष
यकप्रतीति विषयतावच्छेदकं तदवच्छिन्नाविषयक प्रतीति विषयतावच्छेदकं य
त्तदवच्छिन्नत्वं विशिष्टान्तराघटितत्वस्यार्थः॥ यद्रूपावच्छिन्नेत्यत्र लक्षणांतं गमनीयं तदे

राम
२

वत्त्वपदार्थः प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारस्य व्यभिचाररूपविशिष्टांतरघटितत्वेन नि
रुक्तदोषाभावात् ननु साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वविशिष्टहेतुरूपे विशेषे
टि व्याप्तिः तथा गोत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वविशिष्ट [illegible]
शवत्वादिपक्षताशालि निश्चयस्याप्यं गौरित्याकारिकानुमितिप्रतिबंधकताशून्ये गोत्व
व्यापकीभूताभावप्रतियोगित्ववत् अश्ववत्वमिति ज्ञाने सत्वात् इति चेन्न निरुक्तनिश्च
यवृत्तित्वविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वव्यापकं प्रकृतानुमित्यप्रतिबंधकत्वप
क्षधर्मताज्ञानसमानकालीनत्वोभयाभाववत्तद्रूपावच्छिन्नत्वमिति विवक्षणेनाप
मश्ववत्ववान् इति पक्षधर्मतानिश्चयसमानकालिके गोत्वव्यापकीभूताभावप्रति
योग्यश्ववत्वमिति निश्चये पक्षधर्मताज्ञानकालीनत्वसत्वेपि प्रकृतानुमित्यप्रतिबं
धकत्वाभावात् तादृशोभयाभावसत्वात् तत्समानकालिकतादृशनिश्चयेऽनुमि

२

उरामद३३ त्वप्रतिबंधकत्वसत्त्वेपि पक्षधर्मताज्ञानकालीनत्वाभावादनुमित्यभाव इति विरो 6
धेऽव्याप्तेरसंभवात् ॥ पक्षविषयकत्वेन लिंगज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वमिति ॥
हेत्वाभासीयलक्षणमाशीकर्तुं तदव्याख्यारंभे लिंगाभाविवक्षेत्यादि दीधितिः लिंगांश
निवेशस्यातिप्रयोजनकत्वादविवादितमितिगदाधरी ॥ पक्षविषयकत्वेनेत्यादृशविशि
ष्टविषयकत्वेनेत्युत्तरपंक्तिः तत्र पक्षविषयकत्वेनेति लक्षण्ये पक्षाश्रयतानिरूपक
त्वे सतीत्यर्थाद्विच्छेदकत्वं पर्यवसन्नमिति रिक्तवृत्तित्वरूपं तदा तस्य वः यदि च स्वरूपसंबंध
रूपं तदेकदेशेऽतिव्याप्तिः असंभवापातात्सर्व्वात्मनि वेशायोग इति यत्पदं यादृशविशि
ष्टार्थपरतया व्याख्यातं दीधितिकृतेति गदाधरवर्णनम् तेनानुमितिप्रतिबंधकपदार्थवि
शेष्यकभ्रमाविषयेत्याद्यभावादौ सद्धेतुत्वादिनिष्ठेनातिप्रसंग इत्यदो दीधितिपंक्तिव्याख्याप्र
योजनं स्फुटीकृतमिति गदाधरवर्णनम् अवच्छेदकत्वं चेह न्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वमिति तदुक्त ॥
दीधितिः यद्यात्मव्याख्यानेपि स्वरूपसंबंधात्मकावच्छेदकत्वानिवेशो उक्तैकदेशातिव्याप्तिः

[illegible]

मप्याप्तिनिवेशोऽसंभवद्वृत्त्यनतिरिक्तवृत्तित्वमेव उक्तमिति गदाधरव्याख्यानं अत्र मूलोक्ततत्तीयार्थे
वच्छेदकत्वमनतिरिक्तवृत्तित्वपदार्थः तच्चातिरिक्तवृत्तित्वाभावः अतिरिक्तत्वं च भिन्नत्वं श
त्यत्वं वा इत्थं च भिन्नवृत्तित्वाभाववच्छून्यवृत्तित्वाभावो वा तत्तीयार्थः तादृशार्थे प्रकृ
तार्थविषयकत्वस्यापेयतासंबंधेनान्वयः तत्स्वघटकभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधेन
पदत्यंताभावप्रतियोगित्वसंबंधेन वा समभिव्याहृततत्प्रतिबंधकतापदार्थेऽन्वयः ज्ञानादि
तद्विषयार्थापेयत्वस्य च तत्तीयार्थप्रकृत्यर्थविषयकत्वेऽन्वयः तथा च ज्ञानवृत्ति यादृशविशि
ष्ट विषयकत्वनिष्ठभिन्नवृत्तित्वाभाववद्घटकभेदप्रतियोगितावच्छेदकं तादृशविषयकत्वनि
ष्ठशून्यवृत्तित्वाभाववद्घटकात्यंताभावप्रतियोगिकानुमितिप्रतिबंधकत्वमिति दीधितिकृतो
यथाश्रुतानामप्येतेषां मूलोक्तलक्षणानामर्थः इदृशार्थस्याप्रतीतिसिद्धतयाऽसंभवापातेनानतिरिक्तवृ
त्तित्वमन्यथा व्याख्यातवान् गदाधरः तत्र समानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभा
वनिरूपकत्वं तादृशाभाववद्घटकाधिकरणनिरूपितापेयत्वरूपं तथा च तादृशापेयत्ववद्
वत्तत्तीयार्थे प्रकृत्यर्थविषयकत्वस्यापेयतासंबंधेनान्वयः तत्स्ववन्निरूपकाधिकरणेव

८

त्वभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववत्त्वं येनाभावप्रधाननिर्दिष्टप्रतिबंधकतापदार्थे
प्रतिबंधकतात्वेन्वयः एवं च पदूपावादिह्निलाविषयकत्वानि ह्यायेयतानिरूपकापिकारणत्व
त्वभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववद्वत्त्वमिति प्रतिबंधकतात्वमिति तद्राधारवत्त्वं
तदीधितिकृदभिप्रायाविषयीकृतमूललक्षणवाक्यार्थः विषयकत्वेज्ञाननिष्ठत्वं पू
र्ववत् न चरती पार्थत्वेन दीधितिकृतामभिमतो भिन्नवृत्तित्वाभावः शून्यवृत्तित्वा
भावो वा समानाधिकरणाभावप्रतियोगिता[illegible]वच्छेदकत्वाभावो वा पदार्थो वा प्रति
ज्ञः वृत्तिमन्मात्रस्यैव भिन्नशून्यवृत्तित्वात् वृत्तिरोकिमात्रस्यैतादृशप्रतियोगिता
वच्छेदकत्वाच्च गगनादौ प्रमेयत्वादौ च तत्स्यैतस्यैव प्रतिबंधकतो योग्यत्वादनुपयोग
इति वाच्यं॥ विशिष्टतं वं य स्य विशेष्यसंबंधावितत्पावच्छा यभाववद्वृत्तित्वाभाव
स्यैव तादृशस्य प्रतिवध्यत्वात् तथाहि वह्नित्वावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्ना
भावस्याभाववत्त्वमदत्तमेव पक्षामत्वा नवसीयत्वं वह्नित्वावच्छिन्नाभाववत्त्व वह्नित्वा
वह्नित्वावच्छिन्नाभाववत्त्वं तथाहि तादृशाव्यतित्वत्वावच्छिन्नाभावस्यापि वृत्तित्वत्वा 8

॥
८

वह्निन्नाभाववत्वमनंतं यथा द्रव्यत्वाग्नेयत्वादिकमनंतानतिप्रसक्तं वह्निन्नाभावस्यानंतानेकैकेषां विशेषणीभाव
त्वं तथैव वह्निन्नाद्यवह्निन्नाभाववद्वृत्तित्वात्वा वह्निन्नाभावस्यापि अभाववद्वृत्तित्वात्वा वह्निन्नाभा
वत्वमनंतं तत्सर्वत्रैवाविशिष्टस्थले रीतिरिदृश्यैवानुगतं तथा अनयैव रीत्या मणिकृता व्यापकाभा ९
वादीनापीत्यादिनानंततदभाववद्वृत्तित्वात्वा वह्निन्नाभाववत्वेनानंततदभाववद्वृत्तित्वात्वा वह्निन्ना
भावस्यैवाभाववद्वृत्तित्वात्वा वह्निन्नाभावत्वरूपविशेषणांशस्य तंत्रगतया भानं तस्यैव पक्षपदत्वम
गीकृत्याविशेषणांशस्य संबंधित्वमेवोचितं एवमेव पर्वतोनिर्वह्निर्धूमो वह्नेरभियपत्वं वाभे
पत्वस्य व्यभिचारीति दीधितिपंक्तिव्याख्यानावसरे ऽभाववद्वृत्तित्वं समानाधिकरणाभावप्र
त्र तियोगितावच्छेदकत्वं च द्वयमेव व्यभिचारपदार्थः तत्समभिव्याहृतपक्षपदं तात्पर्यस्य साध्यनिरूपि
तानुयोगित्वस्य व्यभिचारपदार्थैकदेशेऽभावेऽन्वय इति गदाधरोपदेशात् धूमो वह्नेर्व्यभिचा
रीत्यादावपि अभाववद्वृत्तित्वाभाववत्समानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभा
वस्य द्वयमेव व्यभिचारपदार्थो वाच्यः तत्र च समभिव्याहृतपक्षपदं तात्पर्यस्य साध्यनिरूपिता

५ धेयत्वस्याव्याप्तिवारणाय तदर्थैकदेशेऽभावेऽन्वय एवोपलभ्यते किं च वह्न्यभाववद्वृत्तित्वाव
च्छिन्नविषयकत्वसमानाधिकरणो भवति प्रयोगितावच्छेदकत्वाभाववदन्यमिति प्रति
बंधकतात्वानि---वन्ह्यभाववद्वृत्तित्वविशिष्टावच्छेदकत्वविशिष्टविषयक
त्वविशिष्टाभावविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकत्वविशिष्टाभावव
त्व प्रतिबंधकतात्वे लभ्यते तादृशवृत्तित्ववैशिष्ट्यमाधारता संबंधेनावच्छेदकतावैशिष्ट्यं निरूप
त्वसंबंधेनाभाववैशिष्ट्यं सामानाधिकरण्यसंबंधेनाभाववैशिष्ट्यं निरूपकत्वसंबंधेनाप्रति
योगितावच्छेदकतावैशिष्ट्यं प्रतियोगिताकत्वसंबंधेनाभाववैशिष्ट्यं स्वरूपसंबंधेन इत्थमेव
प्रतिबंधकताकत्ववृत्त्यभाववद्वृत्त्यवच्छेदकत्वमिति प्रतियोगिताद्वृत्त्यभाववद्वृत्तिविषयकत्व
वृत्त्यवच्छेदकतात्वेन तादृशवृत्तित्वादिनिष्ठतत्तदवच्छेदकत्वं निवेशनमेवानुगतीभूयोपलभ्य
ते किं च बहुनावाग्जालेन यद्यपं तु चदस्यंतो विचारपंक्ति च निजगणनां यंथे ॥ ० ० श्रम 10

पंडिताश्च शांतिमंतः मुकुरीह समयेषु स्नानहेतोः सरोगास्तदपि भ्रशमरोगा येऽत्र दर्पकेताः प्रसा
दात॥३५॥इति विमानमग्रतः प्रस्थाप्य सांजलिबंधम्॥साकेतापनमः पुरपत्रे यत्नुस्तोके
तरश्रीयुषे नानादोषमुषे तदंतिकजुषे नघेमद्वेनमः पेशितत्तटम्। मियुप्रविलसद्रूपाख्यपूर्वा
न्मा श्रीमच्छ्रु त्स्थिताप्तेभ्यो भानुकुलीनकीर्तिलतिकोपघ्नाघितेभ्यो नमः॥३६॥पुनः पुरीनिरीक्ष्य समभ्यनुमे
तेभ्यः षं॥भवसागरशोषणेन पश्यच्छरणांतः पुरं जीवनौषधेन रजसा रघुनाथपादभाजा रचितां हः प्रशमा
मि मान मामि॥३७ पुनः सानुस्मरणरोमांचं॥कल्याणोल्लासहीमा कलयतु कुशलं कालमेघाभि
रामा काचित्साकेतधामा भवगहनगतिक्लांतिहारि प्रणामा सौंदर्यं ह्रीणकामा ध्येतजनकसुतासा ए
दरापांगदामादित्यप्रद्योतभूमादि विषदभिनुता देवता रामनामा॥३८॥किंच॥दशाननकुशा
शनत्रस्तदशेषलोकव्यथ्याविलोपकालोपको वसुमतीसुतावल्लभः कृपारसमपारसंतति पयो
६ धिनिस्तारकं कृषीष्ट सत्कृपेकृपणतेकतानेमयि॥३९॥अपिच॥स जयति चित्रचरित्रोपरस्य
हीवरचारणपुष्कारकेरणुः महिषीमत्थितिं हस्तप्राजीजनदपितृषोदयहेतुः॥४०॥अपिच॥
श्रेयांसि भूयांसि महावदान्यः प्रेयान्सदेयाज्जनकात्मजायाः काकापकं कामचयोदितेषं दाशा

५ पकोशायनिशा[illegible]चराय॥ ७१॥ अन्यच्च॥ अभीष्टघटकः त्रितावतुलक्ष्मीतिकोदंडभाक् इति त्वमपीदं पुनः
परमम्हुतं ब्रूमहे विधूतपरमार्तिको विधाता रिचक्रे त्वयं सकुंभजनकं प्रभुश्शाकलपावमू वक्रुधा
॥ ७२॥ कृशानुः॥ कथं नाम रामभद्रमनुचितकर्माण्यप्येवमीदृशे॥ श्लो०॥ वर्षीयानपि जानकी सह
चरो मातुः सपत्न्या मुदे संपन्नं राज्यं हात्तिपाति तुरगैः संत्यज्य राज्यं निजं विंदन् नगघनं वनं कष्टमसोन
स्पादपुत्रक्रियो गाव्यं दुग्धमपास्यपास्यति जनः को वा जवागूरसं॥ ७३॥ किंच॥ पित्रं त्येव दशास्य
दर्पदमनं धीशालिनं वालिनं सोयं रात्तसवर्गनिग्रहकृते सुग्रीवमन्वग्रहीत् तुंगप्रतापं भंगालीघु
ती हनिश्शंकं त्रुटकं त्यजन् संकल्पं कलयेत पंकजदला हानप्रसंगायकः॥ ७४॥ अपि च॥ कृ
त्वा सेतुं किल जलनिधौ खंडयित्वा दूर प्राप्तां लब्ध्वा देवीं स्फुट विदित संशुद्धिमग्निप्रवेशात् भूयो
प्येनां भुवनजननीं भूमिकन्यामनन्यामंतर्वत्नीमनपत वनं हंत पौलस्त्यहंता॥ ७५॥ विश्वावसुः
॥ सवे गुणेषु दोषाविष्कारं कथंकारमाच्चेपाति॥ श्लो०॥ गुरावस[illegible]क्तिनिरासहेतोः स्वराज्यमथो
त्पि सरामचंडः तृणायमेने निपुणपतेन फणभृद्दीशोपि पणायितुं तं॥ ७६॥ किंच॥ वालिनि व
लोर्मिमालिनि जायति सुग्रीवमग्रहीयदयं अस्य श्रुतिशतविदितं सुव्यक्तं तेन दीनबंधुत्वं॥ ७७॥

त्यो

किंच ॥ लक्ष्मीं वक्षसि बिभ्रदप्यविरतं रामाकृतिः श्रीपतिः वृत्तिं कामपि मानुषीमभिनयन् वीराग्रया
पीतप्रियां कल्याणीं तु तनीन पदहो कल्याण्यम् रूपन्वचो मेदिन्यामवलोकितः किमपरे मानी पुमानी 13
दृशः ॥४८॥ वस्तुतस्तु ॥ गीतं कंठे श्रितरामभद्रान्गुणान्गुणानां गणना दरिद्रान् ॥ प्राचेतसाद्याः
कवयो नवद्यापदेकदेशाकलनेपि नेशाः ॥४९॥ तथापि ॥ तदीयगुणगणविवकणनानेकदेश
लेशलेशकोटितमांशकलामात्रमिदमत्र भवता श्रोतव्यम् ॥ श्लो० ॥ काकुत्स्थकुलपद्मापक
ल शार्ङ्गिव कौस्तुभः ॥ कौशल्याशुक्तजातकलकमलसवोदयः ॥५०॥ प्रौढपंक्तिरसोगारपरिष्का
रहरिन्मणिः ॥ जानकीलोचनद्वंद्वचकोरानंदचंद्रमाः ॥५१॥ संसारमार्गसंचारश्रांतच्छायामही प्प
न रुहः ॥ सर्वपातकवेतालसमुच्चाटनमांत्रिकः ॥५२॥ करुणारसकल्लोलकदंबवरुणालयः
० तपोधनजनाकांतातटाकनवतोयदः ॥५३॥ विद्याविहरणोद्यानं विनयस्थानमंडपं ॥ सौर
स्यप्रभवोत्कर्षसमावेशनिवेशनम् ॥५४॥ सौजन्यवादान्यकयोस्तामानाधिकरण्यभूः सौम ल
त्र्यमुत्र्यभवनं सौहार्दैकवितर्द्दिका ॥५५॥ अ त्रुतोत्साहशक्तीनामसाधारणजीविका ॥

मसादलक्ष्म्याः प्रासादः प्रतापस्य परागतिः ॥५६॥ प्राणप्रतिष्ठा त्रैलोक्येष्टानां प्रपन्नानां परायणं ॥ अन
पायसमृद्धीनामवगाहनदीर्घिका ॥५७॥ जंभशासनजीवातुर्जैत्रमार्गेहो जयाश्रयः ॥ दुर्वारघोरदारिद्र
दर्वीकरखगेश्वरः ॥५८॥ तत्तादृक्ताडिकादेहध्वांतराजीवबांधवः ॥ सुबाहुमत्तमातंगसंहारवरकेश
री ॥५९॥ भार्गवाग्रहदावाग्निपरीवर्जननिर्झरः ॥ विराधाख्यदुरातंकविद्रावणमहौषधं ॥६०॥ खरदू
षणकिंपाकखंडनैकपरश्वधः ॥ दुर्मोचनीचमारीचकीचकप्रबलानलः ॥६१॥ गृध्रराजस्यनाकादि
ण लोकाक्रमैवर्तनी ॥ कबंधमपकासारकवलीकरणातपः ॥६२॥ शबरीचित्तकल्हारशारदज्योत्स्निको
दयः ॥ पावमानीयशःकाशप्रकाशशारदागमः ॥६३॥ प्रगल्भवालिजीमूतप्रोत्सारणसमीरणः ॥
सुग्रीवराज्यसामग्रीसुदिनं काननौकसां ॥६४॥ दुर्निरोधधुनीनाथजाड्यरोगचिकित्स ॥ दुष्टनक्तंचर कः
स्तोमधूमकेतुविजृंभणं ॥६५॥ कुंभकर्णमदांभोधिस्तंभनेकुंभसंभवः ॥ वलीयेरावणप्राणपाषाण
दलनापविः ॥६६॥ विभीषणस्यसाम्राज्यविश्राणनसुरद्रुमः ॥ अयोध्यापुरनारीणामन्तोरत्यद्भुतो
त्सवः ॥६७॥ रमतेममतेजस्वीरामः काममसमो हृदि ॥ अत्रकिलपवित्र चरित्रः काश्चिंछिपाश्चिदजस्र राम

अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः एतैः सहाल्पं पंचम्यंतं समस्यते सत्त
सुरुपः सुखापेतः कल्पनापोढः चक्रमुक्तः स्वर्गपतितः तरंगापत्रस्तः
अल्पशः किं प्रासात्पतितः लोकांतिकदूरार्थकृच्छ्रात्क्तेन लोकान्मुक्तः 15
अल्पान्मुक्तः अंतिकादागतः अभ्याशादागतः दूरादागतः विप्रकृष्टादा
गतः कृच्छ्रादागतः पंचम्यालोकादिभ्यस्त्वलुक् षष्ठी षष्ठ्यंतं समर्थेन स
मस्यते राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः याजकादिभिश्च एभिः षष्ठ्यंतं सम
स्यते तजकाभ्यां कर्तरीत्यस्य प्रतिप्रसवोयम् ब्राह्मणयाजकः देवपूज
कः गुणात्तरेणतरलोपश्चेतिवक्तव्यम् तरबंतं यद्गुणवाचि तेन समासः
नानिर्धारणे इति पूरणगुणेति चनिषेधस्यप्रतिप्रसवोयम् सर्वेषांश्वेत
तरः सर्वश्वेतः सर्वमहान् X सर्वेषां महत्तरः X कृद्योगाचषष्ठीसम

स॰ स्यात इति वाच्यम् इध्मप्रव्रश्चनः न निर्द्धारणे निर्द्धारणे या षष्ठी सा न समस्यते
७ नृणां द्विजः श्रेष्ठः प्रतिपदविधाना षष्ठी न समस्यत इति वाच्यम् सर्पिषो ज्ञान 16
म् पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन पूरणाद्यर्थैः सदादिभि
श्च षष्ठी न समस्यते पूरणे सतां षष्ठः गुणे काकस्य कार्ष्ण्यम् ब्राह्मणस्य शु
क्लाः यदा प्रकरणादिना दन्ता इति विशेष्यं ज्ञातं तदेदमुदाहरणम् अनित्योयं गु
णेन निषेधः संज्ञाप्रमाणत्वादित्यादि निर्द्देशात् तेनार्थगौरवं बुद्धिमांद्यमि
त्यादि सिद्धम् सक विभक्तावषष्ठ्यंतवचनम् एकदेशि विषयकोयमुपसर्ज
नसंज्ञानिषेधः तेन पंचखट्वीत्यादि सिध्यति अर्द्धं पिप्पल्याः अर्द्धपिप्प
ली क्लीबे किम् ग्रामार्द्धः द्रव्यैकत्व एव अर्द्धं पिप्पलीनाम् द्वितीयतृतीयच
तुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम् एतान्येकदेशिना सह समस्यन्ते वा द्वितीयं भिक्षायाः
द्वितीयभिक्षा एकदेशिना किम् द्वितीयं भिक्षाया भिक्षुकस्य अन्यतर राम
७

द्वकं चानुसरंतितनत्पदम्बुवोवाराणसीदाराइमे ॥८०॥ इति विरूपांजालिरग्रेतोवलोकयन...दं ॥...
काशीमवदिंद्रगेहसौधाग्रभागावरूढसालिनागा इंद्रे मयूखैवियिमंपकार ध्युत्यातिशन्याशिवशे
खरेंदोः ॥८१॥ कृशानुः ॥ वयस्याकिमेयापित्तवस्यपदं ॥ पश्य ॥ पेमृष्टान्बभुज्ञोगज्ञोत्तमहपारोह 17
स्नुगेहांतरे मत्तामिममहिलामिरत्रविहरंत्यामुक्तमुक्ताफलजः ते घोराप्सि घराविराजदनडु ग्राहाविषाह
रिल्लोनर्तिर्थ्यत्वष्टाश्मशानविलयानीचैः पिशाचैरसमम ॥८२॥ अन्यश्च ॥ दत्तां सायुज्यदेपदेकमपि
तत्तेत्र प्रभावाद्भवेत्कामंकोटिगुणं भवांतरे इति ख्यातं त्वयि त्वाश्रयपा वासंप्राप्य मुहुर्वहूनिद
दतो वासंगासि जन्मांतरे लोकाहंतादिमर्तिदिग्वसनतां हे काशि तुभ्यं नमः ॥८३॥ वाराणसीत्व
मा पिसदेवसरोगमंवारोग्यम्रुतिं कामम्मलीकवादः संतत्युषां भवति यत्र वपुस्सहस्रलं नि
जन्मांतरेपिजलभारवहुत्तमांगम ॥८४॥ विश्वावसुः ॥ आनिपुणाधिषण गुणामपिकि
मिति दोषीकरोषि ॥ यदेतन्नगरवासिनापियोगिनामप्राप्यं शिवसाहप्यमाप्यते ॥ अ
त्र देहमपावित्रमपास्यन्नच्छन्नच्छति वपुः किलयस्य लोचनं शुचिरवाम निटालेमत्त
के हरिपदांबुजटाले ॥८५॥ अदःपुरवासिनामपाप्येषा धन्यता ॥ श्लो ॥ प्रदोषवत्याहरह

८ प्रदोषनटोऽधिकारि व्यपदेशमंते प्रकाशयत्येषा हि तारकोद्यद्गणीन्द्रगणांकर्तनभः प्रदे 18
शे ॥८६॥ इति गंगातीरजनपदं कृत्स्नमवेत्यसांजलिवंधं ॥ प्रातः प्रातर्ज्जाह्नवीवारिम
त्या गाहं गाहं स्नानेत्याचीर्येभ्यः पुण्येरायं पूरुषं पूजयद्भ्यः पूतात्मभ्यो भूसुरेभ्यो
नमोस्तु ॥८७॥ कृशानुः किमेतद्देशवासिनोपि ब्राह्मणाः केवलं कालिमाहात्म्यात्क
लितशास्त्रीयव्यवस्थाविपर्ययात्वपानमस्क्रीयंते पश्यतावत्काशीदेशीयस्य जनस्य चर्या नस
विपर्यासं ॥ श्लो॰ ॥ प्रातर्हन्त कृतात्लवोपि रजकस्यच्छान्नजडो रासभे ह्याध्यारप्य तेपरा
ननुदिनं धृत्वा वहिर्गच्छति गत्वा मूकसुखो शुचान्स्पर्शति च स्पृष्ट्वापि न स्नात्यहो
न स्नातोप्यपभुंक्त एष चपलो मुक्तोपि नक्रीडति ॥८८॥ किंचेश स्त्रैजीवतिशास्त्रमुज्झ
तिपरं शूद्राः स्वैरं वुभिः स्नात्वा चामातिदेवतान्नपपाति स्वैरं पचत्योदनं उच्छिष्टान्नावि
भेति पश्यति पवनैर्हन्त्वावचैस्संगातिं मातंगान्लिकटं गत्तान्नगणयन्मार्गान्मुहुर्गाहते ॥
८९॥ अपि च ॥ नीचैर्दुर्यवनैः प्रशूनीभिः पिवानिश्शंकमालोकितं शंके पांसि विदूष राम

कैस्स्वहन्नरैरज्ञातवेदान्तरैः मद्यास्वादनमत्तचित्तजनतामोहाय मोहान्नतः कर्माण्या ७
रभते श्रुतिस्मृतिवचोदूराण्यपाराणि च ॥ ८० ॥ किंच ॥ कन्यां काममपुष्पदृष्टप्रविज
हृदुदयद्यौवनामनत्त एनां द्रव्याशापाशकृष्टो भ्रमति चिरतरं हंत देशांतरेषु अन्योन्या
श्लेषवांछाविगलितवपसो राजमालिन्यमत्योर्दंपत्योर्व्याकुलत्वं वहन विधिहमयोर्लो
कयोश्शोकयोगं ॥ ८१ ॥ अपिच ॥ नाधीतेऽत्र जनो यदि कश्चिदधीते याते सह हन्ते वादु
स्तर्केषु आम्यति दूरीकुरुते श्रुतिस्मृतिसुतर्कान् ॥ ८२ ॥ विश्वावसुः कष्टमरे ब्राह्मण
निंदांस्मृएवततः कंपते मम हृदयं यत्त्वयोपन्यस्तं च व्या विपर्यासस्स एष कलेरेव दोषो
न ब्राह्मणानां कलौ कार्तयुगं चारित्रं कुतो नाम संभाव्यते दुरितलतिकोपघ्नात्वाद्दुर्ज्ञेयः
खलु कलिः ॥ ८३ ॥ श्लो० ॥ हर्म्यस्थानमधर्मकर्मविततेर्दुर्मानमर्मासनं शास्त्रस्तोमल
लादक्षु लिपिलयश्शांतिस्सत्त्वानामपि सर्वोन्मायवचः समापनदिनं संस्थासदचीविच

पाशाः पुत्राजनयित

रथ्योशां जनिर्मुरम्य दिह महानर्था वरेयं कालीः ॥८३॥ एतादृशे कालियुगोपि शतेषु कश्चिज्ज्ञा
तादरो जगति यः श्रुतिमार्ग एव यात्किंचिदाचरति पात्रमसौ स्तुतीनां श्लाघ्यं मितापमविकि
न्नमसौ सरस्वेत ॥८४॥ किंच ॥ येकायस्थजना श्चयेन्न पस्तुताये च द्विजाश्शाह्विंत्तेपत्ना
दनुस्त्यनिर्दयतपापरुच्छान्नुहच्छा। धियान देवान्मूमिसुरान्नयंति कृतिनस्ते चेदृदे
ख्यासतेत्र ह्यत्यापजलांजलिर्मुविकिलप्राज्ञैः प्रदेयो भवेत् ॥८५॥ सर्वतो दक्षिणं सप्रमाण्य
तश्लाघं ॥ आक्रांता सुवसंधरासु पवनै रासेतु हेमाचलं विज्ञाणे द्विति भूजणे विकरुणे
निद्रातिना रायणेनिर्विघ्नप्रसरे कलावपि बलान्निष्कंटकं वैदिकं पंथानं किल तत्र तत्रप
रिपात्येको हि लोकोत्तरः ॥८६॥ पुनश्च सश्लाघं ॥ त्यजतु विहितमेतद्देशवासी निषिद्धम
जनु तदपि लोके नास्ति धन्यस्तदन्यः त्रिपुगपदनखश्रीदत्तशुद्धिर्यदंगे लगति दुरित
भंगेलग्नकोगांगपूरः ॥८७॥ प्रोढेषु गौडेषु चकान्यकुब्जेष्वगाधमेधेषु चमैथिलेषुत्र
न्येषु सत्स्वेव बुधेषु धन्येष्वप्यापि जीवं त्याधिभूमिविधाः ॥८८॥ इदंचावधेहि ॥ एतद्देश

राम

पाठा॰: पुत्राजनायित. हृदेप श्य यद्व त्स्वद न्नेत द्वाद्धि हृन्न परमनसे तावता को त्र दोषः ॥१

प्रचुरचरितान्यन्यदेशस्थितानां रोचंते चेन्न नु न मनसे तावता कोत्र दोषः ॥९९॥ किंच ॥
प्रातः शीतजले निमज्य विबुधानभ्यर्चयत्युच्चकैराथ्यैः पर्युषितं नाभ्यवहरत्यंधः हु
धंधोप्यसौ मागे गोमयाग्निमग्नएव पचते भुंक्ते ततोन्यत्र यन्नीतं ताद्विजहाति भुक्तिनिपतो
त्वि हृष्टः क्वमम् माविपान् ॥१००॥ इति मानं हूरतः प्रस्थाप्य सांजलिबंधं ॥ भुवनकादनक्रुध्यद्दस्य
श्रवः कुलिशायुधप्रचकितगिरिप्राणत्राणप्रतिष्ठितकीर्तये प्रसमरमहन्नाद्रीचाप्यप्रण
र्तितवीचये महितजनतामान्यायास्मै महोदधये नमः ॥१॥ कृशानुः सहासं ॥ पामरे रथ्यवेपा
नामिलानां परिपातरि श्राश्रयेजलजंतूनां मानिनि साकथं तव ॥२॥ ममत्वेयमानवह
षघोषे रवल्वेतस्मिन्नरोषरएवोन्मिषति ॥ श्लो॰ ॥ सततं कंदते सर्वो दीप्यमानो दराग्नये म
हापापसमुद्भपदरिद्रायेव कुप्यति ॥३॥ समर्द्धिप्यपमतिलुब्धतया बुद्धिमज्जिरनादृतः ॥
पश्यप ॥ रत्नाकरोपि च रमाभ्युदयालयोपि स्वर्णास्थितीर रथिगतोपि वहूर्मिकोपि तापद्यप्य
नोपचपकृत्तरणी प्रचारान्नोपेत्यहो वितरणी त्वमसौ कदापि ॥७॥ हत्तेष्टिरे वास्त्रविफलेम्

१॰

तथा हि ॥ नास्त्येषामुपयुक्तता तटतरोस्तस्योपयोगः कुतः न स्नानाय च योग्यता स्य पयसां का नाम पानार्हता
उऊर्जंतामिपंतमंतरहषितैर्दुर्जंतुभिर्भीषणां सेवच्छुः स स्तवतो जलाशयमनु किं वा यशः कथ्यतां ॥५॥ यस्य
त्वर्णां श्रियमुरुतरां नित्यमापांत्यपत्नी तेन त्वापत्यनुगुणं तथा नाक्षिपेतव्य यश्चैतद्वा क्रियास्तो भवति
विधितो मंथनं वंधनं वा लक्ष्मीप्रेम्णो जगदधिपतेस्त्वे स्याहीसरत्वान् ॥६॥ किं बहुना ॥ कुंभजपीतोच्छि
ष्टं शीष्टेरष्टष्टमणिमुपेत्य उऊततष्टोप्यस्माद् उदकं पांथ्यो जनो न गृह्णाति ॥ विश्वावसुः ॥ सर्वेस
व गुणाकरस्य सरित्पतिरेष न दूषणीयः ॥ तथा हि ॥ उच्चैःश्रवः प्रदानं ऐरावतं श्रवसैंत दनुजाय वामविलो
व चन दानुर्वदान्यमस्मात् सुदान्यमर्णतः ॥८॥ किंच ॥ अमृतं विबुधेभ्यो दाद मीष्टफलदं तरुं च धेनुं च पुनः
दिग्वसनाय सितांशुकमीदितपुत्तो दशः कीच दाता ॥९॥ अमुष्य खलु भाग्यवत्तां शेषादयोपि व
क्तुमशक्ताः ॥ पद्म ॥ जन्होरपत्यं जगतः पवित्रं कलत्रमध्ये स्तनयः कलात्मा कन्या तु धन्या कम
ला विभर्ति जामातृभावं जगदीश एव ॥१०॥ अन्यच्चेदमस्य भागधेयम् ॥ पत्तीरे पुरुषोत्तमस्य ल
मिदं पदाप्सरः किन्नरश्रेष्ठैर्नित्यमाधीष्टितं भगवतस्माल्लीध्यमुख्यापदं अत्र त्यक्तवतामतू
न्कारगता मुक्तिस्तदीत्ता महोदेहो दाहविनाकृतोप्यविकृतः काष्ठादिवत्तिष्ठति ॥११॥ राम

१॰

ध्योरिव व्यक्तं मूर्त्तिर्विपोस्स मद्दृशो न्वान्याद्दृहत्याद्दृमे ॥८७॥ विश्वावसुः ॥ ओमित्यग्रतो विमानमुदानपन्नसा
नंदसांजलिबंधं च ॥ श्लो॰ ॥ सुरभितमतमालस्तोमपुष्पद्रुशालप्रकरतिलकशालप्रेष्ठसुष्ठुद्रुजाल
श्रितसमवनशीलैः श्रीशलीलानुकूलैः । शिथिलितभवमूलैः सेव्यतां शेषशैलः ॥८८॥ पुनः सह
र्षं ॥ पन्नगेषु च नगेषु खगेषु द्वीपिराजसृमृगेषु तरुषु वल्लरीषु च दरीषु झरीषु प्रार्थ्यपंक्ति
जनिमत्र मुनीन्द्राः ॥८९॥ अहो महोन्नता खल्वस्य शैलस्य धन्यता यतः ॥ श्लो॰ ॥ वैकुंठेपि नितान्तं
ठमकुंठविभवं महत्तदत्र चित्रचारित्रं रमते रमया समं ॥९०॥ विविधनिगमसारे विश्वरक्षैक
धीरे वृषशिखरविहारे वत्ससाम्यप्रदारे भगवति पटुवीरे भक्तबुद्धेरदूरे भवतु विरमदारे भावनाति
विकारे ॥९१॥ इति सानंदं ध्यायति ॥ कृशानुः ॥ हंत व्यपेतविषयांतरव्यासंगं त्वदंतरंगं देव एवास्मि
न्ननुभवति दृढसंगं ॥ विश्वावसुः ॥ सत्यमेव विदितं भवता ॥ श्लो॰ ॥ दंपती चिरायसुदती गुरु
स्यालेतदतीतसीमदंदतीसुखं सततं ॥ रसिकस्य चित्तमिह कस्य देवताप्रतिपन्नपन्नगनगानगाहते
॥९२॥ कृशानुः ॥ किमरे केवलमपर्यायादेवमनुसंधत्से । दृष्टप्राप्तिमनिष्टभंगमपि वा संप्रार्थ्य भक्त्या जने
र्यद्दातव्यमिति प्रतिश्रुतमसह्यं तदातेफले तेदास्यंति न चेत्त्वयं भयममसानुत्यायतेषां पुनः कृत्स्नं सा

एवरोचते ननुगुणग्राहिभ्यः ॥श्लो॰॥ तत्तद्देशनिवासिशिष्यनिवहत्राणाय गुर्वीत्तपासंचारात्तमणिव।
विंदतियतिश्चेषाहनंकादातिः दत्तंवित्तमशेषमास्तिकजनैर्दैत्यारिनित्यार्चनासात्कृत्यस्वयमस्य
शान्वसतिचेत्निंदास्ति किंतावता ॥८२॥ किंच ॥ स्वामिनिर्दिनियुक्तानांस्वत्वेनानध्यवस्यतांयतीनांकु
त्यंयत्पत्नत्वेप्रत्यवपंत्यत्रतद्भुतस्तुकुतः ॥८३॥ एतेनमतांतरस्या अपिमठाधिपतयोयतयेव्याख्या
ताः इदंचावधेयं ॥ यदिकतिपयेजात्वीलस्यायथासमयंद्विजाः व्रतनततनुपुः संध्योपास्तिंभाविष्यति
किंततः ॥ निगमचरितानंगीकारोहिदूषणमंगिनामशकनवशाद्दोषायेषांनजात्वाननुष्ठितीः
॥८४॥ किंच ॥ पंथानमगृहस्थानांपित्रादेर्नैवदुष्यतीइतिस्मृतिमधीयानैरेषांदोषोहिदुर्वचः ॥८५
इतिविमानंदूरतःसमानयन्यरितोदृष्टोभाषावेषाचारैर्मूर्खाभिः पूरुषांश्चयोषाश्चवीक्ष्यत्वम
तिदोषंविलक्षणाएवहंतदृश्यंते ॥८६॥ कृशानुः ॥ वयस्यवीक्षस्वेतिमावोचः किंतुमत्वरमति
क्रामावहेकीशाकल्यजनानिमाजनपदान् ॥श्लो॰॥ चंचालोकचयांधकारभरयोश्चापेयपाकिंपा
कयोराजन्कुंडलिराजलकयोः राजीवपुत्रूपयोः खेलत्कोकिललोककाककुलयोस्तीरार्लिवां

राज

25

त्यदेतोपि परत्वेस्य प्रत्यदेतोपि च संशयः ॥ ९९ ॥ अहो महोन्नतस्याप्यस्य सौलभ्यं कनककुसुमस्य सौलभ्यमिव जनेभ्यः
स्वदते ॥ पश्य ॥ श्लो॰ ॥ प्रचंड दिश्वकंटकप्रखंडनैकपंडितः पतंगमंडलेवसत्सएषपांडवाग्रिपः अकुंठरी
तिकः प्रसन्नपुंडरीकलोचनः सकुंडलीड्भूधरप्रकांडमंडनायते ॥ १०० ॥ अवलोकयतावदुगरवर्ध
रणीधरश्रीरोमणेश्च ऋपाणेर नितरमुकरवरनिकरवितरणकौशलमतिपेशलं ॥ श्लो॰ ॥ भूकारव्यंक
मपि वाधिरा श्लोकमाकर्णयंति अद्यालुस्तं विलरवतिकुर्णिं श्लाघपवीन्दतेंधः अभ्यारोहत्यहहसहसा
पंगुरप्यद्रिशृंगं सांद्रालस्याशीश्रुभरणेतो मंदमंदं तुवंध्या ॥ १ ॥ सर्वतः पर्वतमलोक्य सश्लाघम् ॥ सर्वोत्तुं
गश्रीतशुभ्रगुहस्सांध्वाभिव्यातशीतो भाखद्वंशो पचयपजनकस्सानुजस्फूर्तिकोपः एतन्नूनं क्षितिभृतामी
यं जानतीजानकीशं कीशश्रेणी कल्पयशारणीकुर्वतीव वैरीति ॥ श्री॰ इति विमानं दाक्षीणतस्समानयन्
सानंदं विलोकय सखे विपिनानां ममीषां परमं रामणीयकं ॥ श्लो॰ ॥ पुरः पुरो वनं वनं वने वने महागिरिर्महा
गिरौ महागिरौ विराजते गुहाग्रहां गुहां गुहे गुहे विहारतत्परो हरिर्हरो हरो हरौ नैरंकुशः कृतेभसाध्वसो ध्वनिः
॥ ७ ॥ कृशानुः ॥ किमरे वर्णयस्य च दृष्ट्याणि मनुष्यांगकावलनचंडपुंडरीकाननानि काननानि ॥ श्लो॰ ॥
स्पदः प्रकाममवलोक्यते परमं न्यदत्यद्भुतं निजोरसि पयोधरश्रीरमचंचलाविद्युतं पयोधरो धरो ऽस्मैसावपि विभर्ति निः

र्थी हिरण्मयहृत्पदद्वंद्वं ह्लाति रुध्यासमं ॥९३॥ किंच ॥ तातेत्यामंत्र्य कंचिद्वनभुवि तटाचित स्तोपविंदुप्रपावे कस्याप्यु
चैस्तटाके खननतरह गिरौ हंत मज्ञारम्हहे दत्तां केनापि सूनाव किमधिमुकुटं व्यणयी मे वदध्रे तोयंभूपः श्रुति
त्वैर्भुं वनपतिरतिस्तूपते ध्यापते च ॥९४॥ विश्वावसुः ॥ किमहे करुणानिधये वेंकटाचलपतये प्रहृष्यते शरण
तावत् ॥ श्लो० ॥ निपं ताजं तूनां निखिलजगदुन्मादविभव प्रातिद्योपैः क्रीडन्परमपुरुषः पन्नगनगे प्ररत्वे सौल
ज भ्यप्रकटन कृते वेंकटपतिः कृपासिंधुः कंकिं ननु मनुं लीलां नतनुते ॥९५॥ किंच ॥ किमप्युपादाय पदि
शन्न भीष्टं कृत्स्नं जनेभ्यः पनिं जनाद्रेः कृत्स्नावता हि प्रकुचेल संपत्प्रदान रीतीं विवरीवरीति ॥९६॥ श्रि
पसहरी लक्ष्मीस्थानं सह हस्तविवसुः स्वयं कुवलयपतिः स्थालैरिलाकरश्वशुरो हरीत दपि हरातिद्रव्यं पूर्णो
नृणा जगत्पतिरेष यत्तदिह भजतां कर्तुं मुदग्रमनुग्रहं ॥९७॥ आविलहेपप्रत्यनीकानंतकल्याणगुणैकता
नस्य विश्वनिदानस्य श्रीनिवासाभिधानस्य परस्य ब्रह्मणो गुणार्णवामृतकणानां वर्णनायाम तिगुणाधि
षणा धिषणादयोपि ॥ श्लो० ॥ गांभीर्यं कावलंबे गरिमनि वसतौ कांतिकुल्यातटाके कल्याणं भोजकाल्ये
निरवाधिकरुणासारकल्लोलराशौ चातुर्यौदार्यलक्ष्मीविहरणशरणे सद्गुणौघान्वभूवे वेदे वे श्रीवेंक
टेशे निजे गणाधिषताके न वाग्लान वाचा ॥९८॥ किंच ॥ समग्राहि हरे वेंदे स्साम ग्राहि गुणावालिः प्र

सा ... गज्ज निःसृत नृपा

१९ ननं पुराणात्तवक्तवक्त्रकथं प्रवृत्तः॥१२॥विश्वावसुः॥वयस्यमेवं वादीः॥अपूर्णघोरेयाहि रणपहनानि लोक
शोकत्तरणायशौरिः कापायवायासनिरासदंभ त्तं मादि हों जंभत्तसंभ्रमेण॥१३॥इदं चावधार्य्यतां॥मनुष्य
तिर्य्यक्क्ष मुपेत्यानित्यो देवस्वयं स्थावरतोभ्युदंचन् विचित्रशक्त्यान्वयमत्रवेदैः प्रत्याय्यमानं प्रकटीकरोति॥
१४॥पुनः सविस्मयं॥ घाकिकाचलं पुंवेरवेस्यतत्वतो यघटिकाचलं समाधिहत्यभक्तिनः नरकेसरिं द्विचर
णो विलोकयन्नरकेसरिष्यतिनजातु मानवः॥१५॥इति विमानमन्यत्र स्संचारयन्सहर्षं॥ श्लो०॥ दीप्तार
ण्यमिदं वदंति सरसि हृत्तापनाशीन्यसाव स्यारोधयति वीरराघव इति प्रख्यातनामा हरिः व्यक्तं राजति वीतिहो
त्रइवयो विस्तीर्णहेतिद्युतिं द्रोत्रं प्राप्तकुशस्थली प्रभजति श्रीशालिहोत्रार्चितं॥१६॥ आकलयतु भवा
नव नत्रेतरमेघंच मत्कारं॥ श्लो०॥ द्विरेफवर्णास्तु मनोरमांतनुं विभर्ति संज्ञामिव वीरराघवः सुपर्वराजेन पदी
यमर्चितं मुखेपदद्वंद्व मिवोपशोभते॥१७॥कृशानुः॥वयस्याकिंसन्नत्यासि वीरराघवस्त्वने॥यदसि
न्नपिपन्नगनगनायइवयः यनग्रहणपरत्वादयो दोषाः प्रादुष्यंति॥विश्वावसुः॥नत्रास्मदुक्तेनत
त्समाधानेनैव पुनरत्रापि संत शृण्वमायुष्मता पापरमतेनकस्य मनोवीरराघवदेवैपरः पूमान्कृत
नुतिदीप्तापणी शादिभिः वीप्तारण्यपतिर्विराजितगतिर्दीप्तासदवसाहितिदोहांत्या पुरतो गताधन राम १९
॥ श्लो०॥ स्विद्यासाध्यजगज्जनिः सुतनुयो

क्षितीरस्थलः साहादेव २ [illegible]

२८

इतस्तावज्ञावव्याप्तिकर इतस्संत्यजगरा इतो लुंपाकानां समुदय इतः कंटकचयः उतो व्याघ्राठ्याज्ज्वलनजनका
वेणव इतो वनं संलस्यैतन्मन इदमहो मोहमयपते ॥५॥ विश्वावसुः ॥ सर्वेनिपुणानिरूपणेन एतेषां गुणान
पिगृह्णाण ॥ श्लो० ॥ अनापाससमाद्यान्यव निपतितो भोग्यान्यपि फलान्यपयत्नेन प्राप्यानपहृदृगपेद्यास्सुमन
सः ॥ अस्तूर्ध्र्यपश्यान्यप्पहृद्गुलभान्यश्रमभवनान्यरण्यानीभाजामतिपततिभाग्यं किलागिरः ॥६॥ अपि
च ॥ गहनगुहाविहारिहरिपाणिरुहाभिहतद्विरदाशीरस्तटोज्झलितमौक्तिकसंहतिभिः अहह विभूषिते रिह
चिरं विहरंति सुखं समम वलाजनैरतिविलासपराः शबराः ॥७॥ इतिश्योमयानं दाक्षीणतः प्रापयन्पुरतो निर्दि
श्य ॥ श्लो० ॥ कंठोपरि कंठीरवशुचिदंष्ट्राहचिविचित्रयंत्रिकया स्फाटिकाचल इव नयनेघटिकाचलएष सं
प्रतिनधिनोति ॥८॥ भक्तिप्रकर्षमंजलिं वध्वा ॥ वरकेतुस्थतार्क्ष्यापस्मारकोलिपुषोश्रिया नरकेदारणविद्याप
नरकेसरिणे नमः ॥९॥ किंच ॥ स्थिरशंखादिचिन्हाया मरसंहार्चितांघ्रये परसंहारदक्षाय नरसिंहाय मंग
२ लं ॥१०॥ जंभदंभहरंतेमारंभलंभकमूर्तये शंभुसंभावनीयाय स्तंभडिंभाय मंगलं ॥११॥ कृशानुः ॥ किमयैनर क्रोधमये
मृगेंद्रस्तवनं विरचयासि ॥ श्लो० ॥ प्रल्हादमाल्हादयितुं तमेकं सर्वस्य कुर्वन्भुवनस्य भीतिं से ह्यंदधे संह

परिगलितवपुजनानंदाः लक्ष्मणमुनेः प्रबंधा लक्ष्मणपूर्वजशरा इव जयंति ॥ अत्र कश्चिद्द्विजश्रीमं विपश्चि
तामित्यनेन मनुदिनं प्रणमति ॥ २२ ॥ रामानुजापगुरवे नरवेषभाजे शेषाय धृतकल्पकेकलये प्रणामान्
यो मादृशानपि कृशानतिपातुकामो भूमावनाविससमुदंचति बोधभूमा ॥ २३ ॥ इत्येतच्छ्लोकरूपितां ॥ रामानु
रामानुजौ योगुनि तीर्थसेवापरावुदीतौ नरकं निरोद्धुं तयोः पुराणः प्राणिनाथगीतां तस्यानवीनस्तु ततान टी
कां ॥ २४ ॥ कृशानुः ॥ सत्यमेवं तथापि तत्पथानुवर्तिनां मेधाविनामपि परावमत्वादयो दोषाः प्रसिद्धाः ॥
तथाहि ॥ श्लो० ॥ श्रीरामानुजदर्शने कराति कौशिष्टः प्रकृष्टे गुणैः पूर्णानां विदुषां मतांतरजुषां पंक्तौ
न भुंक्ते क्वचित हा हंतो दनमंततः भुवि तमंत दृष्ट्वा माशु त्यज त्यात्त्वां न त्वमनात्मस्थितैरपि समं प्रा
येणनाश्नात्यसौ ॥ २५ ॥ किंच ॥ नैषां न्यायमिह द्विजान्वयजुषां भाषाप्रबंधे श्रमो वेदे विश्वगु
मप्यौ साधनविधौ वक्षादरे जाग्रति तीरं क्षीरपयोनिधेरुपगतो दैत्यारिमिच्छा [illegible] तंको बाधावतिदु राम

यशोमात्राग्रपेक्षावतां १८॥किंच॥ उपेत्यवीक्षावनमुन्नतत्त्वसदास्ववर्णं प्रणीत्तमनोभ्युपाश्रि
तः॥अहीनसेव्योहरिचंदनस्तनोत्युपाश्रितानामुचितंस्ववासनां॥१९॥ इत्यन्यतो विमानंप्रेवे
यन्नन्यतोवीक्ष्यसप्रत्यभिज्ञं॥श्लो०॥ एषाभूतपुरीनिरीक्षितचरीक्षेषा पहं त्रीमयाश्रीमान
त्रगुणाब्धिरात्रिरभवद्रामानुजार्य्योगुरुः त्रय्यंतामृतसिंधुमंथनभवद्धप्यंगवीनात्मकं वि
ज्ञानंयद्गुयशस्त्वमेवविदुषामद्यापिविद्योतते २०॥किंच॥कामादिवैरिगणभीमानवयनि
जनामाभिलाषगोरिमावनकार्य्यसीम भूमामनोवचनसीमातिलंघ्यमहिमाश्रीमान
नुकूलसोमाननोविमलधामावमानितरविर्दामाविजंभयतिभूमावमुत्रचरमानु
गोजयति॥अपिच॥सजयतिरामानुजयतिरंजयतीपरवादिनं यदीयोक्तिः संजय
तिवेदमनघंरंजयतिवुधान्व्यधांस्त्रभंजयति॥२१॥अन्यच्च॥तेमीमांसाशास्त्रप्रमयन

२९ दुष्कालिपुष्कलीकृतपुषेकस्यैचिदस्यैनमः॥३०॥ किंबहुना॥ कृशानुः॥ आयोयेषांसकृदकरणेप्र 31
त्यवायोस्तिभूयान्यज्ञादीन्तानिहविजहातिस्पष्टवेदोपदिष्टान्कर्मैवामीविदधतिजडाः किंतुसं
केतासिद्धं कष्टंकष्टंवतहतकलेःकश्चिदुन्मेषएषः॥३१॥ नगाहंतेगंगांनटपतिजलासारइतिये
नमज्जंत्यंभोधौलवणरसवेसंतकइति नपंचैतेगव्यान्यपिपशुशकृत्सारपइति ह्यापिवंत्येषांदो
षान्कइहनिपुणःस्यात्कणयितुं॥३२॥ विश्वावसुः॥ किमरेकलैलेशरहितेषुश्रीरामानुजद क
र्शनिष्ठेषु आपिसन्त्यपी अथवाभवादृशानांकुशाविवेकानामम्पर्यादाउक्तंहि॥श्लोकः॥
अनल्पकंधरायांहि सर्वज्ञस्यापिदारुणाः आरोपयंतिमालिन्यंकाकोलाइवतेखलाः॥३३॥ पश्य
तावदेतेषांपावित्रतमंचरित्रं॥ किंच॥ उच्छिष्टान्यतिदूरतःपरिहरंत्युज्झंत्यसत्संगतिं प्राणापत्स्व
पिवांधवेतरगृहेप्राश्नंतिनायोप्यमीकाम्यान्निमिनतेनकर्मभगवत्कैंकर्यएवास्थिताः सर्व

ग्यल्लाढीच यल्लो गोपालकस्यालयं ॥२६॥ केषांचिदेषां चेष्टाने ष्टा वैदिकानां ॥ पद्य ॥ मुंचंतः पंचय
ज्ञान्द्रविणभणतिभिर्मोहयंतो नभिज्ञान् निंदंतो हंतयज्ञान् सकृदपि च हरेर्वंदनं कारयंतः
लुंपंतः श्राद्धचर्य्यापतिमपि ग्रहिणां वंदनं कारयंतः सद्वेषं धारयंतः कतिचिद्विहितैरेवकालं क्षपंति
२७॥ किंच ॥ घंटाघोषं त्यजंतो हरिपरिचरणे सर्वलोकावगीतं व्याप्तं त्रैलोक्यमातुः श्रुतिभिरभिहितं
वैभवं खंडयंतः संकेतश्च रूपैवस्वचरणसलिलं स्वीयगोष्ठ्यां पिबंतः केचिच्छिष्यावयंतो जगदभिद
धतः केशवं दोषभाजं ॥२८॥ अपिच ॥ यज्ञाः पंचमहत्पदेन सहिता येषां परे विस्मृताः यत्कर्मग्रह
संक्रमादिसमये सर्वे बुधाः कुर्वते तत्सर्वं विसृजंति कास्पामीति ये त्रैहप्यविध्वंसकास्ते हि नित्यतया
श्रिते पदशनं पाचमवा क्रिया २९॥ किंच ॥ यस्यां नाँ पुरस्कृतिर्नयविदां यज्वा तु हा मास्पदे पूज्यंते स्ति
चानिरद्वराः परमभीसां केतिकाचार्यकाः वेदानामवहेलनं ब्यातिहता वर्णाश्रमाः प्राक्रियाः गोष्ठ्ये

२२ गुरुणा करुणानिधिना श्रुतिमुकुटाभिसंधिमवधार्य परं गहनं ॥ रचितमिह प्रबंधमनुसंदधतां क 33
ल्पितं समममपि दूषणं स्मृतिपुराणमधीतवतां ॥ ३८ ॥ किंच ॥ उपादेयं प्राज्ञैरिह वितविषयं द्राविडव
चोप्यपुरुषार्थं हेयं भवति वचनं संस्कृतमपि हरिं विभ्रच्चेतस्यनतिसुभगोपि स्तुतिपदं न सद्रूपोप्यंतः
करणरहितनारीस्तनभरः ॥ ३९ ॥ वस्तुतस्त्वगत्तव्याकरणानुशिष्टानां अनवद्यशिष्टपरिग्रहविशे
षप्रकृष्टानां द्राविडशब्दानां को नाम संस्कृतादपकर्षः ॥ ४० ॥ श्लो० ॥ सपासां व्याक[illegible]र्ताचुल
कितसमुद्रो मुनिवरः प्रबंधारः प्रोठाशशठमयनमुख्याः शमधनाः प्रवक्तारः शुश्रूषाः प्राथितयश
सः पूर्णगुरवो गिरां पारे तासां जयति गरिमा द्राविडगिरां ॥ ४१ ॥ पद्यैकदेशदूषणोपन्यासस्त
त्राप्याकर्ण्यताम् ॥ श्लो० ॥ कतिचिद्दलसाः कर्णापाशा सहैयादीनि स्खलात तदपि भगवद्भक्ति स्तेषां धुनोति
भवभयं श्रमसह जनैकाहैं रोगिणां विनैव हि लंघनैर्ज्वरनिरसनापालं वीव्यीनरंपरमौषधम् ॥ ४२ ॥

स्मैस्थ्ट हर्णीयएषजगति श्रीवैष्णवानां क्रमः ॥३४॥ भाले शुभ्रमृदूर्ध्वपुंड्रतिलकः पद्माक्षमाला
गलेदिव्यं शंखरथांगचिन्हमनिशं दीप्तं भुजामूलयोः वक्त्रे शौरिगुणैकवर्णपरावाचस्तदेनो
मुषामे तेषां हरिभक्तितुंदिलहृदां वीतादिमोहावहाः ॥३५॥ दोषारोपणं चैतेषु त्वदीयगु
पहास्यं ॥ तथाहि ॥ श्लोक ॥ इष्टा त्वद्वांधवजनादितरैरदृष्टं पंकुज तेन्नमिह लक्षणपत्त
१ निष्ठाः दोषः किमेष ड्रुतीतां हरोगुणो वै त्येवं विविच्य परीक्ष्य गुणागुणज्ञान ३६ ॥ किंच ॥ दृष्टं वं
ध्वित रैस्सतामनदत्तां दोषोपर्णो परैरपशी वैसस्य श्रमनशातामीहमाहाराष्ट्रादिकानां समः
येषां दोषापिना न कोपि निपतताहारः परं तु द्विजं सर्वाशीन तुभूषणं रहितभुजां तेषामिदं भूषणं
३७ पद्य ॥ शाठ्यादिप्रभृतितत्त्वज्ञमुनिविनिर्मितदिव्यग्रंथाध्ययने दोषमुत्थापितस्सो यमितिहा वं
समुराणादिभिर्वेदमुपबृंहणपमस्य श्रोनरोचते ॥ पटणतावत् ॥ श्लोक ॥ वकुलाविभूषणेन

हान्ये कृत्वाचक्रां कमेषां रूढितीविदधतः । किंच मंत्रोपदेशं तद्दत्तैरेवावित्तैर्दधतितनुममी वंशपारं 35
परीताः ॥४४॥ किंच ॥ जारान् चोरान् किरातान् जनपददमनान् राजपाशान् हाशाः शिष्यान् कृत्वाति
दृप्ता श्रुतिनयाविधुराः श्रोत्रियैर्ब्रह्मनिष्ठैः साकं नो भुंजते मीसकृदपि विनतिं कुर्वते येन तेषां संके
तेनैवात्मिंद तदिदमविदुषां स्मापमाचार्यपुंस्त्वं ॥४५॥ अहो महानयमभिजनविद्यावृत्तसंपन्नाना
मन्येषामप्यनिवृत्तो व्यामोहः ॥ श्लो० ॥ आचारस्य दवीयसां घनतरं षामज्ञातवेदाध्वनां कामातंकक
लंकपंकिलहृदां केषांचिदेषाममी शूद्राचारजुषो जितेंद्रियतया श्रेष्ठाः स्वयं सूरयः । शिष्यत्वं य
दुशंति तान् किल कलेस्साम्राज्यमत्रोर्जितं ॥४६ स्वपंती तु मत्तमः । कामितरानसौ तारयेदिति स्वय
मंचितपन्नगरण्यपन्नानां श्वपं जडं गृहीतिभ्रमन् श्वपतिपुत्तकौवैर्बहूपकरणान्वितैः प्रपुल ई
देवतादिग्रहैः ॥४७॥ किंच ॥ अमलमतिषु लोके जागृहत्केष्वनेकेष्वपि निजगृहवंशोत्पत्तिमेवाव

किंच॥ रहस्यव्याख्यानै रघुवरचरित्रानुकथनै स्त्वदीसद्दीचीनां वकुलधरवाचां प्रवचनैः अमीभा
ष्याख्यानैर्हरिचरणकैंकर्य्यविधिभिः प्रणामैश्चाप्यीणं क्षणमिवनयंत्यत्रादिवसान्॥४२ पुनः
क्षणमञ्जुध्यायन्स्मृत्यापयम्॥ अन्यदास्तांनामतामेवमन्योन्यकलहायमानानान्नांविधानां स्मृति ना
नामविरोधसाधनेनसापुभावं प्रकटयंतीमविलक्षणामिरामां रामानुजसरस्वतीमभिनंदामि॥
पश्य॥ श्लो॰॥ नित्यं हेयगुणावधूननपरानैर्गुण्यवादान् श्रुतौ मुख्यार्थैः सगुणोक्तयः श्रुमगुणप्र
ख्यापनाब्रह्मणः अद्वैतश्रुतयो विशिष्टविषया निष्कृष्टरूपाश्रया भेदोक्तिस्तादृशाविलस्मृ
तिहितं रामानुजीयं मतं॥४३॥ कृशानुः॥ अवितथमेव तथापि इमे संचरंत्याचार्य्यपुरुषसमाख्या
ताः एतन्मतामिनिष्टाः श्रीष्टास्तेषामेषां रीतिर्निरोचते विवेचकेभ्यः॥ तथाहि॥ श्लो॰॥ हत्वामार्गे
द्विजादीनखिलमपिधनं हंत हृत्वातिमत्ताः दुर्वृत्तास्तस्कराये वनगिरिनिलया ये च नीचाः

२४ सालग्राममकृत्रिमं पटुतरं सल्लक्षणायुक्तमप्यादत्ते न तु लक्षणप्रमापितं च कोज्वलं कृत्रिमं परं॥
वधी सविनयमंजलिशीर्षार्पितेन शुचिनाडुविणेन तुष्टांशीष्टांशुकुंदशरणागतधर्मनिष्ठाः न तत्संप्रदापाति
रताः प्रयतास्तदायेतेभ्यो नमांसि करवै करवैस्तवेभ्यः॥५४॥ इति विमानमग्रतः स्थापयन्नग्रतो दृ म
ष्ट्वा॥ श्लो॥ एषा कैरविणी विशल्यकरणी दोषाशुगार्तात्मनामेतद्वो धाम्नि पार्थसारथिरिति ख्यातः
समिंधे हरिः यत्पादांबुजचुंबिनां सुरपतेः कोटीरगारुत्मत तत्सोमानां तुलसीदलप्रकरतो नो वेदमे
दं जनः॥५५॥ अत्र वसंतस्संतापिरं तनोत्कांतचिंतां तां ताः॥ आतन्वंतस्सद्युरितमातन्वंतो विभां न
तिशांतिधनाः॥५६॥ कृशानुः॥ अस्तु तथापि॥ परिकालित गुणप्रहणाणहूणम्राप हेपजननि विड
नगर विशेषसान्निकर्ष एवात्र महान्दोषः॥ दुर्लभा खलु हूणेभ्यः कुत्सिततमाः लोके हूणाः कह
णाहीनात एव तत्र स्मगणां नगणयंति तेषां दोषाः पारे वाचां येनाचरंति शौचमपि॥५७॥ पुनः
सनिर्वेदं विधिमुद्दिश्य॥ श्लो॥ चत्वारी पुहूणकादिषु धनं शीघ्रेषु चाक्लिष्टतां दुर्मेधस्सु धराधिपत्य गम

२४

लोक्यादिगतशुभचरित्रं वेदशास्त्रानभिज्ञं कमपि गुरुरितीमे कष्टमारोपयंति ४८॥ अपरमपिक 38
लेरकलौपचमत्कारं ॥ श्लो०॥ सम्यक् शिष्यजनं परीक्ष्य बहुभिस्संवत्सरैर्हत्तकं शुश्रूषाभिरुपादिश
ना न्नमुदिताः पूर्वे मुनीति श्रुतं आराध्येष्टसमर्पणैर्विना ताँश्चार्ष्य एवादरादद्वैर्मूढ रितमेः प्रसस्यलभते
शिष्यान्क्रमेणाधुना ४९॥ विश्वावसुः॥ मंदमनीषमहतः पुरुषानेवं मातुहूष॥ श्लो०॥ भवज
लधिविमज्जत्सज्जनो जीवनार्थं जगति महितवंशे जातवंतो महांतं प्रपदनधनतुष्टाः पंचसंस्का
रदानात् कतिकृतिनएते ज्ञानहीनान्पुनंति॥ ५०॥ किंच॥ आचार्याः पुरुषा महत्तरकुलेष्वु
त्तदासोज्वलानावसंततातिवारिधेः परमेमीनावातरीश्चन्यदि अप्राप्ता श्रुतदास्य वृत्तपर
राभिज्ञातमंत्रोत्तमाः सर्वे तर्हि किलावतमतनवो हंतापातिष्यन्लयः॥ ५१॥ तायादिस्त्वपा मि
पां जनतां पुनतां महात्मनामेषां दोषश्चेदेषसमोदुष्टान्पुनतोपि गांगपूरस्य॥ ५२॥ इदं चवोद्धव्यं॥
सद्वंशप्रभवस्त्रीरात्रिरक्षितोप्यादत्तएवोत्तमैस्त्याज्याचारयुतोपि दुष्कुलभवः सम्येषुनाम्पार्हितः

मापुष्पीध्वपनोपपन्नमपुनिष्कंदानिमंदानिलव्यालोलत्तटवाहमूरुहशीवोनिष्यातिपुष्पादि

कैः हिंडीरैस्मितवंतिपांतिदुरितान्देगापगाघास्फुरद्देगोद्देनितवाजिमेधमखवेदिदेधांसिपांथां
सिनः॥६२॥ तस्यसखेचतुर्निहितोप्यतां यएषराजत्कटकस्सदालीभिस्समाश्रितशशोभनदा
नसंपदामनित्यघण्डंवरदंतमुद्वहन्यपार्थनामागजभूभृदीर्यते॥६३॥ तभक्तिप्रकर्षमं
जलिंवध्वांघ्रिपाचलमुपाश्रितं त्रिदशपादपस्वर्गवीत्रयाकरजपास्महे दिगाधिपावनंपा
वनंकृपाशीशीरलोचनंकृतमवल्लभ्यामोचनंवपातुरमिलामदंवरदराजधामास्थितं॥६४
कृशानुमामंत्र्य॥ वरदंभोभजसततंशरदंभोरुहविलोचनंदेवंपरदंभोपहतिकरंहरदंभो
लिपरमुखमखाशनुतं॥६५॥ पुनःसानुस्मरणरोमांचं॥ तापत्रयप्रशमनादमृतंग्रहीतुंता
मेववैघहयमेधवपामुपाते अंभोधिजाधरसुधासवास्तितेनयाचुंविताचरदराजशखांवु

मत्तुलं दधत्येषु भित्ताटतां लावण्यं ललनाः स्तुदुष्कुलम्बात्वग्व्याप्तस्तुनीहृप्ततां कष्टं स्पष्टवतां त्वयाहत
विधेः किन्नाम लब्धं फलम् ॥५८॥ विश्वावसुः ॥ ये हि त्वमेते च्छापि गुणाः स्तान् गृणाणश्रेत्स्तन्वहं
त्वमीप्सरपनौघमन्यायतो वदंति न मृषा वचो विरचयंतीव त्वदद्भुतं यथाविधि कृतागसां वि
दधाति त्वयं दंडनं गुणानवगुणान्करोत्यपि गृहाणां हृणेष्व मृत्र ॥५९॥ इति विमानमितं प्रती
च्यां दिशि योजनपंचकमतिक्रमयन्पुरतो दृष्ट्वा सामोदम् ॥ श्लो० ॥ इयं कांचीकांचीकरी
शीरविरीणः कापि नगरी गरीयस्यां यस्यां विहरणजुषां पद्मलदृशां मुखं दर्शं दर्शं रजनिक
रमादर्शममलं स्वहृत्पंकेपंकेरुहमपि न तानि दंति रसिकाः ॥६०॥ किंच ॥ सुमनोजनवादारण
स्याना सद्रूपशोभिनी सेयं ह्युरतो भुदयाविधात्री शुभकांचीसाधु रंजयति चेतः ॥६१॥ न
वेगवती गरीमेनां दाक्षिणेन करुणाकृतिवभागवतीं नाम प्रवहती पावनी शैवालिनी ॥ श्लो० ॥

इति प्रतीच्यां दिशि किंचिदंतरमतिक्रम्य सविस्मयानंदं ॥ अत्र हि ॥ श्लो० ॥ स्वावत्तानसमुन्मीष द्रुषि
सरस्वत्यां विरंच्याध्वरप्रत्यूहायनदीप्रवाहविधयापर्य्यायतं त्यामहो दूने च डुंहिणगणे च महतां पं।
दीनेमखं विघ्नतः पातुं सेतुकृदेषसेतुरभवत्यक्षींद्रकेतुं स्वयं ॥ ७१ ॥ किंच ॥ परं वेगं सरस्वत्याः उद्वे
गमपितस्यतेः एषसेतुर्द्दिधारसोन्यस्त एणह्यु गपत्प्रभुः ॥ ७२ ॥ अपिच ॥ आ ध्यामीशानवंधोस्वरणेन
खरुचां धारपास्मेरपंक्ती कुंभीद्रिंभस्यकाष्ठामपिमणिमुकुटे भ्युपमत्तामपूर्वैः पर्य्यकेशब्दविद्या
क परिमलसरले पंजसर्द्धिनेत्राव्यक्ति वेगापगा पास्वपितिभगवतीकापितापिकुवर्णी ॥ ७३ ॥ सत्र
त्यभिज्ञं ॥ प्राजापत्यमखांतरायतटिनीपाथोनिरोधोयतः प्रा प्रः पावनहेमतामरसिनीपारं कृपा
रम्यधीः ॥ द्वेमंकोमलवाल्लिकासहचरः पुष्पान्रुक्तांवुदच्छायस्तोपमवातरन्महातिथो रंगेभु
जंगेशयः ॥ ७४ ॥ पुनरनुध्यायन्स्मानंदं ॥ शातमखमणीनां मरयामं श्यामनमहीश्वरेशाशीसखेमुखं

न

जेन॥६६॥धुनः सानंदं॥भुवनवहँशीलासिंपुराणंमजंती नयतीवदेदमूर्तिंसापुवेणापणाच दमपितु
मवतीर्ण्णेधात्रपन्नंद्वितीयासफलायै तुमिहायासाद्राप्रादुरासीत॥६७॥कृशानुः॥वयमत्तवे
यंजयानभिज्ञे जयतीत्युक्तिरपुक्ता॥सवनसफलीकरणम्‌गितिरायित्वप्रातिकूल्यभाजिनोवि
त्ता तथाहि॥श्लो०॥अजनयत्तोद्भवेतास्मिन्कायंनामजनयत्तता सवनाशा नुकूलेकैसवत्ता
फलस्यकारिता॥६८॥विश्वावसुः॥सर्वेश्लेषभंग्यैवदोषभुज्ञावयता नास्मिन्नाविलहेयप्र
त्यनीकतैवाविष्कृतापुक्तंचैतत्‌॥श्लो०॥पद्मोल्लासविधायिनिसत्पदीप्तिकृतिचक्रमभयकरेभा
स्वतिवरदेभवितानजातुदोषानुसंगवातीपि॥६९॥समंतादलोकपल्लंजालिवंधा॥श्लो०॥सेवेनंत
सरः श्रपेवूरीगीरिं श्रीपुण्यकोप्प्रासमं ध्यायाम्युत्तरवेदिमत्रमहितंदेवाधिराजंभजे कल्याणींकल
यामिकंजनिलयांकल्याणकोटिस्थितां ईडेयादववराघवादिमुकुटान्वंदेमुकुंदाश्रितान्‌॥७०॥

नमाम्नवजुषां हेमाभिरामांबुजस्तोमापातमरंदतुन्दिलपयोभूमास्वभूमानितामह्याद्रिप्रभवात्म
मानविभवामह्यांममस्यार्त्तिहृत्स्वप्नपयोगिवरेण्यप्रणयमरंसीकृत्यादमस्यांहते॥७९॥इतिदाक्षि
णात्स्सादरमहीनिहितप्रांजलीभूत्वा॥श्लो०॥विश्वाल्हादकरीं कलिंदसरसीकल्हारपौरं
परीभव्यामोदधुरंधरानिलजडे दिव्यालयेज्राग्रतीं कष्टापार्ष्णिनिवर्त्तिनीं घनतपःक्लिष्टात्मनां
ना पोगीं मिष्टामपष्टभजां भजामि विबुधैरासेवितां देवतां॥८०॥अथ प्रतीच्यां दिशि किंचिदंतरं वि
मानमानमप्यसहर्षम्॥श्लो०॥त्रिदशाकलितास्नेहस्फूर्तिमान्दशमर्यंस्तमः भातिदीपप्रका
शोत्रशारणागतवोधकृत॥८१॥कृशानुः॥दीपप्रकाशसंज्ञादेवोस्मिन्नुत्तमस्फुरणे रात्रिचर
प्रतिकूलेन दीपजातोल्लसद्गुचौ नाहीं॥८२॥विश्वावसुः॥मंदमते मैवं भाणीं॥श्लो०॥प्रकटित
दशावतारे प्रचुराज्याकलनभावितस्फुरणे दीपप्रकाशनामन्नमं विभावसुर्दितभीतिहरे॥८३

राजीवाक्षं तमुन्नतनासिकं मार्हितचरणं धातुःपत्न्या महत्तमसः परं हृदि लग्नतु मे विंबोष्ठं तयदु
क्त कुंदाकरूपं॥७५॥ किंच॥ वेगवतीसेतुतया प्रागेतीर्णाधिदेवतादिनतान् द्रागवतीयं दुरितात् द्रागवती
का कलशजलाधिकन्येयं॥७६॥ कश्यपः॥ अहो कष्यमाश्रुकादिः तन्नापि भवानमुं देवमभिनंदति॥
तथाहि॥ श्लो॰॥ अथः करोत्यादिमशासनं विधेः कलानिधिं धिकृतहतेश्रुत्वेन यः कृतांतरपसप्त
कपं रत्नवतीजवेत्तवेन चित्तस्थैर्मवेत्कवेः॥७७॥ विश्वावसुः॥ किमोमि श्लोषै कावलंवनैर्दीपे रमुं
देवं आश्रितेषु जनेषु वेल्वप्रनम्नहस रत्नवती प्रवाहो विजयते॥ पश्य॥ श्लो॰॥ कल्पांते वाम
रामास्फुरदधरसुधागर्वसर्वस्वमेषी पुत्तान्युक्तान्यमी धारातिकजनमुदे धातपोषाहि ये षां श्ला
घावेलासुदोलायित निजमुकुटाकल्प्यकल्पद्रुमनो दुर्गीनालेध्यानतानाकलनपरीकन
च्चाहवीणाभिमाना॥७८॥ किंचिदुत्तरतो दृष्टिमाधाय सांजलिवंधं॥ श्लो॰॥ द्वेमारंभानिदा

स्वीकार एव वरमितिप्रतिभाति ॥ तथाहि ॥ श्लो॰ ॥ यास्मिन्यद्वोत्तिमोद्योगृहणीलघुनिवासाधनेप्यप्र
युक्ते श्लाघाहेतुंसमार्थ्यव्ययकरयजनाद्य न्नकर्मप्रहाणं तंहंतोपेत्यपद्यं श्रयाति जगति कः काम्य
देवोक्तकर्मानुष्ठानावश्यकत्वप्रकटकाठिनं वेदचूडार्थ्यमार्गं ॥ ८८ ॥ विश्वावसुः ॥ निपुणानिहृयोपि
भवानेवं कथयति ॥ श्लो॰ ॥ वेदांताचार्य्यविशोधितंहितपथ्यं व्याधूयसाधू चितंचापल्यादनुरूंपते
तदितरं पंथानमंधानरः ॥ इत्थंमद्यपकांतयासह चरेत्येवंप्रियालापिनं रोगार्त्ती श्वपलास्तुवं
तिनतुतं यः पथ्यवादी भिषक् ॥ ८९ ॥ किंच ॥ आम्नायमौलिगृहणकहणकरेणनावाती
र्ष्यतयदीहभवाब्धिनावा अस्तातभक्तिजगदस्तुतस्य चारित्रमस्तातशास्त्रमभाविष्यदवैदिकं
च ॥ ९० ॥ पुनरालोच्य अस्यखल्लुनिगममौलिगुरोरशेषविद्यासमुद्रतलस्पर्शित्वादधुना
तनबुधव्यूहसमभिव्याहारेणोचितः । किंतु ॥ श्लो॰ ॥ निशामयतिपः किलदशानिशाम

तम

निरूप्यमानंदं॥ श्रीरंगेश्वरशास्त्रनादधिगतश्रुत्यंचलाचार्यकं दांतं पंकविवादिदंतिहरिरीत्याप्पी
वदंतिद्वितो॥ सर्वस्यामपिहंत तंत्र सल्लौत्यातं श्रमासेदुषां सुत्रामा साहि वेंकटेशकविराडत्रावि
रासीद्गुरुः॥८४॥ जनानुद्दिश्य॥ भेदाभेदाविषयवादायतद्रूपपादार्पिसाधकमदोत्सादाहवाद्भुत रु
मखादायगास्पदाविनोदाभिजातभणितिः पादारविंदं तनवेदायरुारचतुरोदारमाधवगुणस्वा
दाभितुष्टस्य मोदाय नोभवतुवेदांतदेशिकमणिः॥८५॥ आपिच॥ नानाम्नायपरिश्रमं कल
यतां नास्त्येव शास्त्रेषु धीस्तत्योरप्युभयोस्तयोर्न तु लभा साहिद्वितौ साहितिः अप्येतासुस
तीषुनास्तिविनयो नाचारभक्तिस्तमा चातुर्यस्य च सा वसा च स च नाप्स्यालंब्यवेलं स्पृशं॥८६॥
किंबहुना॥ अवंतमास्येतमुपास्यदेवं गर्वंतमोजं कुदृशां प्रशांतं कुर्वंतमेतं भंतरेण गुर्वंतरं गु
कोत्रगणीद्वणीते॥८७॥ कृशानुः वयस्य॥ मास्मैवंवादीः यदेतस्यत्तावलंवनतः पद्मांतर

२९ वीक्षेद्यापार्थिमहत्तह विजयतां वेदांतदेशिकगुरुः ॥९५॥ इत्यन्यतो दृष्टिं विन्यस्य सांजलिबंधं ॥ श्री
मान्नाभीरतरवेगवतीप्रतीरमूर्त्याव घट्टहिमुरकुरीवावतीर्णः ॥ कामादिवैरिगणमुल्बणमस्मदीयं
कामातिकानरहरिः कवलीकरोतु ॥९६॥ ततोऽन्यतश्च दृष्टिं निक्षिप्य सांजलिबंधं भयार्त्तजीवातुदया
महिम्ने वैकुंठधाम्ने तनुमो नमांसि आम्नाय उक्तः परमीशितेति नाम्नाय उक्तः परमत्र । चिन्त्यम्
९७॥ युक्तं चैतत्त यतो विष्णुः परम इति विश्रुता श्रुतिः ॥ अनघापरमो विष्णुः कस्मादपरमो भवे
त युक्तं रमापतेरन्ये देवास्त्वपरमा इती ॥९८॥ किंच ॥ जाग्रत्येव श्रीरंगक्षितिनित्यवचसां सर्वोन्न
तो शार्ङ्गिणस्तत्र व्यासपराशरादिकृतयो दत्तादरा एव तु तः यः पादांबुददातिपत्तदुपसंग
ह्णाति गृह्णाति वा यश्चैतच्छिरसैव तेषु परमं जानाति को नात्मवान् ॥९९॥ पुनस्तच्चमत्कारं
॥ दुर्वीदिनो विष्णुपदारविंदं दोषापहं नानुसरंति मोहात् तेषां मतं स्वयमत्र विष्णुपदारविं रा
दानुसृतिं विधत्ते ॥१००॥ इत्यन्यतो दृष्टिं विन्यस्य ॥ समंतरूढद्रुमपुष्पनिष्पतन्मरंदसंतत्य राम

पत्यांश्रीरंगचयोविश्वं गजतुरगौघमुखैर्यो तैस्सह वेदांतदेशिकोगमत् ॥८१॥ विचिंत्य॥ गं 18
भीरशब्देनाविशालमोहदशापिशाचग्रहमोचनेन घंटाहरे वेंकटनाथरूपाकल्याणगु
णास्तपतिस्मृतीनां॥८२॥ पुनःस चमत्कारमे॥ वेदांतार्थ्यशब्दोक्ति वेदांतस्थापने क्षमः
ता इमंविवेकंकुर्वंतो दाँचार्यंचतंविदुः॥८३॥ कथात्रु॥ कथ्यंनामदुहिणगृहिणीचिकुरनि
ब कुरंवचुंबिचंपककुसुमकुमारतराः कविकल्पककंठीरवगुरो रपिदुस्तरप्रस्तरनिष्ठुरव्र
श्लिष्टसारूपहृदयानिभेदायजायंते॥ विश्वावसुः॥ शृणुतावत्संवे॥ श्लो॰॥ वेदांताचार्यगीरःप्र
सूनमृदवोमोदान्दधानास्सतां प्रौढग्रावकठोरका अपिपरांभिंदंति हृद्दिद्विषां नंदाचार्य
जनाभिनंदितमृदुस्पर्शापिपादोहरे दुर्भेदेशकटाक्षरे नृत्यतको ग्राकारमागान्नकिं॥८४
पुनस्सप्रार्थनमंजलिंवध्वा॥ दर्पाविष्टकुदृष्टिदुष्टतमयोत्साहायबोधांकुरो धापय
वलेकलावपिजपोत्पादायवेदाध्वनः श्रीमल्लक्ष्मणपत्तरत्नकबुधामोदायपापाट

३० रपापरमाश्रयोपिदातापि हंतव हृशो मरुतां पदानाम्॥ स्वीकृत्य वामनवपुः श्रीतामिंद्रमीशः
पातुं पदत्रितयमत्र वदंति विदिग्मिते॥५॥ पुनः सभक्तिप्रकर्षं॥ त्रैविक्रमांघ्रिपद्मगाजनकस्य पादः
पापात् सुरस्य मरुतां मरुतांच्य हंता शंभोस्फुरन्मुकुटभूषणदानवंचु मंभोनिधेर्यशाश्रुरमोन्नागी
रोयमाहुः॥६॥ इति किंचिदंतरमतिक्रम्य। श्रुत्वा हि॥ कांचीनगरविभूषा कामाक्षीकल्पमंजरी भज
तां रक्षाकरसेनानां राजति सर्वस्य सर्वस्वं॥७॥ निरूप्यसादिस्तयानंदं कामाक्षीमाम न्य॥श्लो॥ दंतश्री
स्तव दृश्यते यदि ततः कुंदं ननिंदांति केवक्रं पद्मापि लक्ष्यते बुधजनः श्चेंद्रं न संदृश्यते दृष्टे दाषि पुगेपुन
र्नविजुपाद्बालोपिनीलोत्पलं स्रूक्तिश्चेदनुभूयते मधुरता कामाक्षी कामाक्षिके॥८॥ कृशानुः॥ यद्य
पि विद्यते कामाक्ष्या सर्वाभिनंदनीयं सौंदर्यं तथापि मुग्धातदिति प्रतिभाति॥ तथाहि॥ श्लो॥ कांतेर्वि
रूपाक्षरतिप्रतीतः कामास्यहंतागिरिराजपुत्र्याः स्तंभेरमास्यस्तनपश्च तस्यालंबोदरः किं फलमा
भिरूप्यं॥८॥ अनयोः खल्वंदिकाच्यं वक्रयोः दां पत्यमननुरूपमिति व्यक्तमेतत्"पश्य॥ श्लो॥ राम
५१

मिषित्तशुत्तमम् १ विक्रमाशु त्वानि रोधगोपुरं त्रिविक्रमस्यायतनं निशाम्यतां ॥१॥ तविल्लप
मभिध्यापन् ॥ अथ व्यादाश्रयतामनश्वरपेदप्रासादानि श्रेणिका हर्षीदर्द्धमुदं चितस्तच रणे
श्चैविक्रमोनः क्रमात् त्रैलोक्यार्पणताश्रितं शुभयशश्चक्षुत्रं पदासी द्वलेर्द्विपि ष्टो हरिनील
दंडइवपत्तश्चारणयोद्धृतः ॥२॥ कृष्णानुः ॥ किमरे मायाविनमेनमविक्रमं त्रिविक्रममही
नं दाति ॥ पश्य ॥ श्लो० ॥ श्रीमानपि स्वयं दैत्यात् कुर्वीणः कुप्रतिग्रहम् विंदन्नमहतीं वृद्धि
मिष्टं गोत्रमि देददो ॥३॥ विशीर्ष्यायमकपटानां कवीनां नश्लाघनीयः ॥ यतः ॥ श्लो० ॥ नि
त्यानपायिप्रमदोपिनायो वद्धुर्भवन्वं चितदात्ककोसौ कविर्य्यपाकृतवलुम्हसुतोपि मृदान
वत्वं हमम्हे वमेज्जे ॥४॥ विश्वावसुः ॥ अभ्युपगच्छाम एवमवतः प्रोठ गुणदोषीकारणं पां
डित्यमात्तामेवश्लेषचमत्कारः आकर्ण्यतावदेषदाश्रीत त्वरणयपद्येत्तणं त्वमहत्वा
नडरूपमपिरूपमापेदे ॥ श्लो० ॥ नित्योन्नतोपि नि [illegible]

त

पुष्कलं किल पुत्रसौभाग्यमपि पर्वतराजकन्यायाः॥यतः॥श्लो॰॥कुशलीभवतां पुत्रः प्रथमो मा
द्रिकन्यायाः पंचास्यात्पितुरधिकः षडाननो नंदनो द्वितीयोस्याः॥१४॥ इत्यन्यतः परिक्रामन्तामो
दमं शशांकमौलिस्सह क्षारमके कैलाशवासी स इह विरासीन यस्या गनिम्नह कुचतनूभवश्च
पोषापि भूषापि च नागराजी॥१५॥ कृशानुः॥ वयस्य किं वर्णयासि विश्वविलक्षणचारित्रं हड्डं लोके
हि लोचनशोत्यसंपादपि यया पतमानान् जनानेव पश्यामः अयं तु पशुपति स्थाणुरिति वाह्
यमन्वर्थपालिबश्राशु शुद्धाणिमादीणीनि तिमवान्॥१६॥ विश्वावसुः॥ अव धेहि तावद
भिधास्यामि रहस्यं॥श्लो॰॥ गंगानुषंगादतिशीतवाधाभिं दोर्युक्षिं धोश्चतदन्वयेन हर्तुं वहत्याग्नि
मयीं ललतीयां हरो हसंतीमिव हंत दृष्टिं॥१७॥ कृशानुः॥ हंत तर्हि तुहिनकिरणशकलसुरस
न रि॰ कर शीशिरशीरसालि पुरहरस्य कथमभिषेकप्रियता॥ततश्च॥श्लो॰॥ गंगातरंगावलीभि राम
ति

इयं सर्वमंगला सतु श्मशानमंदिरो विभाति हे भवत्यसौ सयाति दिक्तु भिक्षुकः इयं तु कुंकुमांकिता
स भस्मराशिरूषितो ह्यरालकुंतलाच साजटाभिरेव भीषणः ॥१०॥ इयं तु क्षौमवसना सच कृत्तिम
करिचर्मधारी दिगंबरश्चसा चकनककवलया अयं चाशीविषवलयः इयं च कुंकुमांकितकं
ठी स च कालकूटोत्कंठितकंठः ॥११॥ विश्वावसुः ॥ वयस्यमैवं वादीः ॥ न खलु त्वप्रशस्तैरपि वा
संप्रभूतिभिः सांसिद्धिकमभिरूपाणामाभिरूप्यमवहीयते ॥ श्लो० ॥ निवसतां वा कृत्तिं निवसतु वि
रं वापि तनुवने शिव स्तावद्यत्ताम हि गणमध्ये सुशुभगः परीतं शैवालैरुषितमपि पंके पुमालि
नानलीना दिभ्याणां किमिह कमनीयं न कमलं ॥१२॥ रमणीयस्य हि पुरुषो रमणीयतैव रज्य
ति विदग्धा ॥ ॥ स एष सुभगाश्चितं शाक्तं यत्ररसिकस्य अवधार्यता मत्रेदं चमत्कारं ॥ श्लो०
॥ शिवाद्यालोकतः कामो जित इत्येव शश्रुमः व्यत्यासोत्राजितोयस्मात् कामाद्यालोकतः शिवः ॥१३॥

३२ ता गांगेयमुत्था यवसु प्रकृष्टं प्राप्यापि रत्नाकरनित्यसंगं कपर्दिकाशां न जहाति गंगा ॥ २२ ॥ अ
न्यच्च ॥ सर्वतोमुखसमृद्धिजुषो यत्पौंडरीकघनवासनयापि यत्तपापवाधिजंतुमखेत्तस्य
न्नयाति चिरसंगतिदोषात् ॥ २३ ॥ पुनर्विमृश्य ॥ ईशः करस्थीकृतकांचनाद्रिः कुवेरमित्रं रज
ताचलस्थः तथापि भिक्षाटनमस्य जातं विधौ शिरस्थे कुटिले कुतः श्रीः ॥ २४ ॥ किंचैव विहङ्ग
ह्मर्मा कृत्तिवासास्ततोनयः ॥ स्त्रग् ॥ धत्ते महान्मृङ्कितदोषपीशमौ युर्बुधं मा लतलेंगकेषु फणी
द्रमौलिस्थमणी महत्त्वं हरोपकारित्वमपाप्नुयेति ॥ २५ अपि च ॥ तारकारिं वहन्नंके मस्तके तार
काधिपं अंगीकुर्वंस्तु दृशमप्यलीकात्तो विभाव्यपम् ॥ २६ ॥ विश्वावसुः ॥ किमेभिः श्लाघ्यश्लेषे
कशारणे दूषणैरस्य खलु मतुं जपस्याविश्ववस्तुन्यमन्याद्दशं वदान्यत्वं ॥ श्लो० ॥ दीर्घापुर्गुनिरूनवे
प्रवृद्दौर्दिव्यं तथाभीष्टदं सव्योतापमगीरथाय भगवत्पादाम्रतं प्राददात् पापेभ्योपि च वा
ति

53

राम

54

सुधांशोः सुधात्तरैः सर्वनिशमाईमूर्त्तेः सुधाभिषेकं कलयंति शंभोस्तत्प्रापतो येन ददन्त्यपः के ॥१८
विश्वावसुः ॥ अत्रापि पुत्कमुक्तं आहरामी ॥ श्लो० ॥ ज्वलनाकलनाद्विषस्य पानाद्विषभाजां वहनाच्च
तमसमूर्त्तेः आनिशांत्री दशापगा धरस्योप्याभिषेकाप्रीयता हरस्य जाता ॥१९॥ कृशानुः ॥ अस्त्वे
वमप्याप्यन्यद्दनयुज्यते ॥ किमसौ विहाय संविहाय संततं शंकरशीरोसि गंगातरंगांतः प्रतिव
सति मृगांकः कृशांगः ॥ विश्वावसुः ॥ शृणु सर्वेतत्र कारणं ॥ शीवशीरसि शीतभानुः सागर
सूनुत्वसूचनाय परं आधिवसति तन्महिष्याः गंगायाजठरमस्यतनुरेषः ॥२०॥ कृशानुः ॥ अथा
पि लुब्धएषः फलं प्रेप्सुभिरनादृत्यः ॥ तथाहि ॥ सुधासितांशुकलाभेप्यपटो हैमपरैर्निविष्टो पद
पीलुश्रोपमशो रुस्तत्तं दुलसत्वेप्यटत्यहो भित्तां ॥२१॥ अत्यस्यामिदमुच्यते ॥ पश्चकुंकरसं
गाङ्गायामपिजीवनदापिन्यांसंक्रांताततुजनालुब्धता ॥ पश्य ॥ मुक्ताश्रीनाविष्णुपदादुदी

३३ च्यप्रतीच्याशयोस्तत्रैकः कुरुतेविनायकमघाश्रितंपुरश्चापरएकोनित्यमनघमूर्तिरितरः
ख्यातोघमूर्तिर्नगत्येकोवारितवान्नागजार्तिमाचेराकूत्यागजार्तिपरः॥३१॥यदाकांचीपुरेसुरेंद्रमहि
तेप्राक्पाश्चिमोद्देशयोरश्चित्रंदैवतयोरश्चिरंनिवसतोनीतिर्विहस्यामिषः एकोयंद्विजराजमपध
रयत्यन्यस्तद्दुत्तंसपदपादेहंतविभर्तिनित्यमपरः स्वेमूर्द्धनित्वर्द्धनीं॥३२॥विहस्यदेवताक्रांतकाची
नगरसमागमाद्धारणाधराधरोप्येवं॥तथाहि॥छेत्तांत्रिपंथिगोमावहरीर्मैत्रासवजुषोहिरण्यगर्भ
स्यभयकृद्दिभस्याभयकृन्मूलाचलयोरत्रकान्तिर्हास्तिगिरेः॥३४॥अयंचापरोदोषः॥दरानुषं
गंचगदानुषंगंत्यक्तुंनरायेनिवसंतिकांच्याम् दंतावलादीश्वरमाश्रितास्तेदेहत्रयेनोनियतंभजं
ते॥विश्वावसुः॥सर्वमेवंभाषिष्ठाः यतः एकरूपदैवतमिदंनगरमितिसमर्थ्यते॥शृणुतावत्॥
श्लो॥फणीपतिसरस्फुरंतीभनापकपरोत्तमांगशोभिततनुः॥भवहरसंज्ञाकांच्योः पूर्वापरयो
र्हिदेवताजयति॥३५॥अन्यच्च॥अस्यनगरभूषणमेवनतुदूषणमिमन्यत्रदृष्टिमाधापसानंदं॥ राम
३३

55

णपंक्ति वदनप्रेक्षेभ्यइष्टंफलम् आदात्तस्याशिवस्यभाति जगदाल्हादापर्वदान्यकम् ॥२७॥ कृ 56
शानुः॥ तदेतद्व्याहृतं भाषितं यन्महादेवस्यवादान्यकं जगदाल्हादायेति ॥ पतः॥ श्लो०॥ दत्वा
वरं दानवरात्तस्तेभ्यो विश्वस्यचत्वस्यचयो विषादं संपादयामासशशांकमौलिर्दातृत्वमेतस्य
तवैवहृद्यं॥२८॥ विश्वावसुः॥ कुटिलाधीषिणाग्णाम पिदोषइतिघोषयतिभवान्॥ तथाहि॥ श्लो०॥
दैत्येभ्योनवरान्सदास्यतिपादिश्यन्नोमुहुस्तांहिते नाशात्स्यन्भुवनस्यपेष्टमुदयन्नास्पद्यांशार्ङ्गि
णः नोदाइष्यतमानुषादिषुहरीर्नो सेतु गीतादिकं प्रार्भस्पद्भगवान्भवार्णवमभीनालंयपिष्यंनराः
॥२९॥ किंच॥ कंपातरंगाशीशीरानिलत्रिभजातकंपातुनिष्यातितपुष्यरसादिपुतः संपादयस्य तु ल
धि संपदमर्थिनो नु कंपास्तुधांवुरेयंपतिरंविकापाः॥३०॥ पुरीन्द्रिरीत्यतस्त्लाघम्॥ अल्पोपिकांच्यामा
वासादासादयति गौरवं यत एतत्सुरस्याणु गौरीशइतिगीयते ॥३१॥ कृशानुः॥ अन्योन्यविरुद्ध
स्वभावाभ्यां देवाभ्यामाक्रांतामेनां नगरीं किं विनौषि॥ श्लो०॥ देवौद्वावधिकांचिपश्यलसतः प्रा

३४ शाखोत तेरुपरि साङ्गिरुदीप्यते यो पल्लापएव सकलस्तु मनः प्रपंचः ॥ ७१ ॥ पुनस्तत्र भक्ति प्रकर्षजना
नुदिश्य भो भो मुमुक्षि मुक्ति प्रसव इदं ग्र एवंतु भवंतः ॥ श्लो० ॥ विशुता श्रितवात्सल्यं वीरं द्विज.
पराघवं नमस्कुरुत यो ग्रधं समस्कुरुत दाहतः ॥ ७२ ॥ अत्र ग्रधपातित्ते त्रे विश्व प्रतिष्ठा
काचिद्दैवित्री ॥ श्लो० ॥ तन पार्थितपा समागता भिस्त हणीभिः परिभासिता स्वमुजः ६८
मंकुर मत्र देवशाख्य सम मासां पुलकांकुरैः फलंति ॥ ७३ ॥ कृशानुः ॥ निज महिमा ननु
रूपास्थिति र सौ द्विज पराघवः किमीड्यते ॥ श्लो० ॥ शकलस्तु तो हं समपूर वाह मुख प्रगीतो
ग रुडासनो सौ स्त्री रा ग्धी ती रावसथो पि वासं करोत्य हो ग्र धूसरों ति को स्मिन्न ॥ ७४ ॥ विश्वाव
सुः ॥ तदेतद्रूपा पयोधेर स्य भूषणमेव ॥ श्लो० ॥ तत्ता दृग्जनमपदे त मसः परस्ता दसामपे
रतुलस्तुतिभिरर्चितोपि अत्रावि रास्ति हीरे षा वीरा न्नराणां दृष्टीः कृतार्थयितु मेव दृगा
३४

रघु अहो यं ममापपचेष्टितमिमं भागधेयम्॥ श्लो०॥ स्तूयमर्व्वतोपगीतः स्फुटतरपद्मासनो मुनिध्यानः व्यास
कृतोपःख्यातः पांडवद्रुतस्सहृक्मपपन्नीतः॥ ३७॥ कृशानुः॥ अनुचितकर्मी सो किमर्थमनुवर्ण्यते
॥ श्लो०॥ सकलजगतामीशानोपि स्वयंदिगताश्रियामिदमनुचितंद्रू तो जातोपदेशप्रदत्याभुवाम्
किमिहमहतांहृयं वर्णितपोतनिकेतनेचिरमाधिपतेर्भासांदासानुदासासततमास्थितिः॥ ३८॥ वि
पा श्वावसुः॥ पुरोभागीन्भगवत्कृणेषु दोषमनीषतं भवानेव दुष्यति॥ श्रूयतामेतत्॥ श्लो०॥ कवि
त्वस्यगांभीर्य्यमौदार्य्यमर्द्धेः प्रभुत्वस्य शौर्य्यं गुरुत्वस्यादियो महत्वावश्यतायास्सदाचारस्र तिं मह
त्वस्यसौलभ्यमाकल्पमाहुः॥ ३९॥ इत्यपरत्राविमानमानयन्मानंदम्॥ अत्राहि॥ विकच
राजिरपुंडरीकखंडद्युतिम दमोचनलोचनप्रभावः जयति द्विजराजवंशदेवंशुचितरग
प्रसरोवरोपकंठे॥ ७०॥ किंच॥ संपातिसोदरससंसंटसंप्रहृटोभान्यक्तुनो विजयराघवपारिजातः ।

३५ हारवाहापगा रोपश्चात्यविमर्दं तुंदिलपयः कल्याणकुल्याद्युतः आत्रेयान्चयदिवद्दध्वरेह
विर्गधानुबंधापततत्तेमोभात्यरशाणिकालइति हि ग्रामोभिरामामिषः ॥५१॥ किंच ॥ ताध्वग्रे
सरपूपेतस्माकेतनगरश्रियं अत्र हारो वहत्येष रघुनोमिरत्तितः ॥५२॥ किंचिद्विमानकुत्नम प
प्यमस्लाघम् ॥ नद्योःपार्श्वद्वयमवलोक्य ॥ श्लो० ॥ चारुगुणेः सन्मणिभिर्युक्ता वाहानदीपयाश्वि
न्योः उपकूलमग्रहारा उदग्रहारा इवावनेभांति ॥५३॥ कृशानुः ॥ अमूर्नृसिंन्काथं कारमग्र
हारान्प्रचक्षते तु वृत्तमुक्ताएहिताः पदे नानाश्रितजनाः ॥ विश्वावसुः ॥ सत्वमवतातुति
रेवैषाभंगपंतरेणकृते तिम्रुच्याभितुष्याभिच ॥ अथ सर्वतस्तुंडीरमंडलमवलोकयन्नसमहृष्टीति
रेकम् ॥ स्फुटमस्य तुंडीरमंडलस्य पश्यपतु भवान्पावनत्वं रामणीयकं च ॥ श्लो० ॥ तीरे तीरे स्फु
रति सरितामग्रहारोत्रभूयानग्रावगर्भधरणीमरुतामग्रहारेग्रहारे वर्गे वर्गेधरणीमहृ
तां वर्तते सापुपत्नोपत्नेयज्ञे श्रवणतुमगस्त्रोत्रशास्त्राधिघोषः ॥५५॥ किंच ॥ तुंडीरमंडल राम

दक्षिणतो विमानं प्रस्थापयन्सप्रहर्षं ॥ इयं हि ॥ गंगासिंधुसरस्वती भवहरा तुंगापतंगात्मजा रंगाभ्रा
रंगि सततरंगिणी वदपतत्वं गारभंगावहा शुभ्रधारा शमनी मनीजनतारव्यावगाहा मुहुर्मुग्धानामपि शु
गा द्धबुद्धिजननी दुष्पापैर्दृश्यते ॥ ७६ ॥ ममदुग्धनदीधनदीकृतमज्जन्मानवानवांभोभिः बुधजा
तनुता तनुतांस्तनुतां तनुतापकृद्दुनोयानां ॥ ७७ ॥ कृशानुः ॥ भवत्येवमप्याप्यस्याः तीरतरंगिण्याः विधि
ना कृता विरसता ॥ श्लो० ॥ कालुष्यलेशाविधुरा मधुरापि पयोनदी रोचेत साधवे युक्ता नो चेल्ल
वणाब्धिं धुना ॥ ७८ ॥ विश्वावसुः ॥ गुणमपि भणसि दोषतया ॥ यतः ॥ श्लो० ॥ का च न समागतासि
धुनि धुनी जल्ले सा धुनि स्नानं पंकविलोपं कलयति संपद्यतीयामीति स्मरंति बुधाः ॥ ७९ ॥
किं विदूदीतो भिक्रम्य ॥ मोहादिदोषरहितां तटवासिदेहव्यूहापकामपि मतिं महतीं दिदेष्टी
त्याहू करोति दुरितानि शुभप्रवाहा वाहानदी बुधसमूहकृतावगाहा ॥ ८० ॥ अस्याश्चोत्तरे तीरे श्रो
त्रियोत्तंसयोग्य समग्रगुणो सावग्रहारो लक्ष्यते ॥ ८१ ॥ श्लो० ॥ कर्णानिंदकरस्फुरन्मधुकरव्या

३६ संधापाहरंतः क्रतून्धीमंतेपुगमंतिमंतुकृतयंत्यंतर्भीत्वास्तंततं॥५९॥किंच॥ अपज्ञाहींद्र
व्यावयमीतितुपज्ञाद्धिरमतांनकल्पेतत्वन्नैर्नतुभगवदाराधनमपिप्रयत्नेनइत्यंशुचोकि
मपिलब्धाभगवतःकृतंचेत्कैंकर्य्यंकिमितिनतदेवाध्वरमपम्॥६०॥ अपिचौहिंसाकृतत्र
त्पवेयादितिकथयतियोवेदएवैषयागेपश्वालंभंविधत्ते पादिकारहमविवोदिकस्तंश
यीतहिंसात्वाभावमेवाध्वरपशूनिहतेराहरामानुजार्य्यःतत्पत्तस्योपियोनप्रसजतिपज
नेकस्तदन्योगृहादिद॥६१॥इदंचावधेयम्॥हिंसांतरेष्विवमवोश्रीतांहिंसनेपिजैनेतरो
यदिजनोभजतेजुगुप्सांनार्य्यतरेष्विवनानिंदातिनंदनानांनिष्पादनेकिमनघोपिनिजे
कलत्रे॥६२॥इदमप्यवगंतव्यम्॥ आत्विगविशुद्धिविरहाद्यादिशंकयाचेत्कोचित्क
लौजहतिनित्यमपिक्रतुंतेमुंचंतिगर्वेशुचितातिशयेनाकिन्नचक्रांकवैष्णवमनुग्र राम ३६

निवातिषु दुग्धपत्तिं पुरिं डीरखंडनिभकीर्तिषु आप्यायमानमाविलेर विगीतमेतद्गोचेतध्रुत
दुरितं चरितं न कस्मै ॥५६॥ कृशानुः ॥ हंत ते तास्मिन्नंतिमयुगे ऽप्यध्वरकर्माचरतामभीषां चरिता
नि कथमिव रोचेरन्न को विदेभ्यः ॥ नऋत्विक्संपत्तिर्न च कुशलता यजमानेषु न चाद्रव्यं शुद्धं न
च हृदयशुद्धिः कालियुगे प्राप्ति द्विंकां तं ततः परीमितयनाहं तं तकृपणा त्वष्यापयश्वालंभं विदध
ति तथापि दितितनुराः ॥५७॥ किंच ॥ शोचंतं नाचरितुं पध्यादिविधिकल्लोष्टाक्ताद्विजाः किं वतेपेव
५५ ल्वाचमनाप्लवादिनियमास्तान्स्मर्तुमेते क्षमाः कामीयांपुनरग्निहोत्रनियमः क्वेष्टेरनुष्ठानधीः
कागतिः सोममुत्वोमत्वो मपयष्टकाः क्वतयाग्नि चित्यानुत्ता ॥५८॥ विश्वावसुः ॥ स्थूलमनीष ॥
मयाकिमिति भाषते ॥ यतः ॥ श्लो ॥ शीघ्रेभ्यः परीरक्षावित्तसंचितं संपाद्या वियां कलौ स्त्री
ष्फाल्गुनश्रुतिकल्पसूत्रचतुरान् लब्ध्वा शुचीन् ऋत्विजः प्रीतिं भागवतीं प्रकामममि

३१ समर्पयनेनकारवदरिकत्वसाधं प्रमाणांतरपरीकल्पनेनेति विमानं ददौ ततोनीत्वासपीरः (क)
कंपम्॥ श्लो॥ पुंजीकृताविलहृदां रमणीमणीनां मंजीरमंजुतरशिंजितरंजितेन वंजी
उरीपुवगणेनचकीर्त्तिपूर्णा संजीविता गुपरिवीचितपंचबाणा॥६८॥ किंचैकः ...क
सामयोश्चयजुषां चानिवासभूताः पूताद्विजाः स्मृतिपुराणकलाधुरीणाः कुर्वंति
वासमिहकर्कशतर्कशब्दतंत्रत्रयीशिखरितिं धुतलस्पृशो मी॥६९॥ कृशानुः॥ स
त्यसं॥ नैताद्विभातिनगरं नवरम्यदुर्गप्राकारसाध नदशासु विशांपतीनां पुष्पोन्न
टकूटशीरत्नटनिस्ततात्तक स्रोतस्स हस्वभरविलपलास्यैसांद्रम॥७०॥ वपस्य
पुनरस्य नगरस्य सगुणान्वयस्य निंदाच्छलेनाप्रशंसामेवभवान्कृतवान्॥ पतः॥ श्लो॥
पुरातनानां हि पुरांतराणां प्रशस्तिताराधिदिशस्तुभूपाः पुरंतदेतद्यपुरंतमाज्ञो हंताभु
पेर्पष्पलमर्पयंते॥७१॥ कृशानुः॥ निरूपणामभिनीपसास्वारसम् हंताचिरंतनाना

हृष्णादि सर्वं ॥८३॥ किंच ॥ सर्वै र्देवैः स्मातिगणयुतैः सेतिहासैः पुराणौषधीस्त्राचारैरपि
निषमितानध्वरान्मध्वरातेः श्रान्तात्सिद्धान हृहृज हृतः ताद्धिहृज्ञानि कृत्वान्यातन्वंतः
कातिचिदितरान प्यमीशीत्त्रयंति ॥८४॥ किं बहुना ॥ यागं ये वत वेल वानि जहतिष्वा
गाच्छिदाभीतिताषीशीब्यक्लेशनसाध्वसाजहतु तेच क्रांकानप्राकिपांपूर्वस्मिन्व हृसंम
तिर्भजंतः प्रीतिः फलं नो धनान्यल्पीयो भिमतिं पत्रे फलमप्यर्थासि रित्यं भिदा ॥८५॥
कृशानुः ॥ विहस्य ॥ तप्ताभ्यां शंखचक्राभ्यां तापनं प्राणिनाभिदम् छागा लंभसमत्वेन
सायोकिमुपवर्ण्यते ॥८६॥ विश्वावसुः ॥ गुणदोषतारतम्यानभिज्ञ शृणु तावदिदं
छागालंभसहत्वतः दिति सुरस्यैकस्याहिंसाधिका तस्माद्ब्राह्मणतापनं नाकिभिदं तु
लंपशोर्हिंसया शास्त्रात्तसर्यांगधारणमपि श्रेयस्करं चेत्तदा देवैरेवमखे पशोर्वै
शासनाद्धर्मो नाकिगमिष्यते ८७॥ इत्यलं श्रुत्यपुतादिविहितसवनकारणावश्यकता

३८ विंतो निजवधूवीरो मुदावीक्षते ॥७५॥ इत्यन्यत्र विमानं संचारयन्परितो दृष्ट्वा ॥ पिनाकिनीं
पश्यघनाघनाशनीं जडाचलध्वीं गरुडापगामपि तयोस्तटे राजति देवनायकः परि
त्र सगीदिदिवि देवनायकः ॥७६॥ इतरत्रापि विमानं परिष्कंदयन्स्नानंदं ॥ अयप्र … त्वं पश्चि
मं सन्नीत्रं देवः प्रीतः सुप्रभातानि शामे श्रीमुखं यन्मुख्लदं हस्तहस्तं तत्रं प्राप्तं नेत्रयोः
पात्रभावम् ॥७७॥ अन्यत्राह ॥ वरावराहहपिली चराचरांतरास्पितासुरासुरानुसेविता
परापराधिदेवता सदासदा … वालिस्तुता मुदामुदा यशोवधीर्हिताहिता दर्पकेतनात
तानतापतां न पेत ॥७८॥ कवींद्रः कांचीदित्य मनुसंधत्ते ॥ सदावदान निम्नगातटी
कुटीरवासिनी कटिस्फुटीभवत्कराकिटीश्वरी पटीपसीरमारमा दि होदिता रसालसं
वृतेवनेदने वनेषु दीक्षितामा … ताधिदेवता ॥७९॥ कृष्णानुः ॥ योयं हे यमस्य
नीकोपिशा … कंदन्दष्वीकांतपाभ्रूदराहः इत्यंसिद्धे … हि भ्रूलाभलोभात्कां कं राम ३८

दीक्षि

।मिदानींतन्नानांच वसुंधरापुरं धराणमवाप्तोसियोसाव विवेकः॥५५॥ प्राज्ये हंतधने
स्थितेपिन्न वटोराज्येपिसत्यूर्जिते संभोगानुगुणा विलोचनगुणोरं भोजदेभद्रुहः कल्पा
णीःसुदतीहृपेद्गयकहृणाहीनस्तसेनःस्वयं हर्तुं प्राज्ञधरां चिरादभिलसन्मत्तुं रणेजंभते
॥७२॥ विश्वावसुः॥ विरुद्धबुद्धाविवेकमेवतावदाविवेकमालपासि॥तथाहि॥ संपद्धन्यस
त रिंद्रीसहचरीशुं पासमंप्राभवं नार्थ्यःस्वर्णकरावलीदरजनीछायासुहृद्यौवनाः देहले
हविहीनदीपसरवद्गत्यालोच्यपप्ध्वीधराः प्राणान्जुह्वतिनाकमाकलयितुंशश्वाहिपुष्प
नल्ले॥७३॥ शृणुचेमं चमत्कारम्॥ रक्तेभटेरणमुखेहतधीरेणतस्मिन् रणोभवत्यमरयो
षिदनुवृतेवा शरारस्सचेदतनुसायकावंदितांगतस्तापुष्पकैरतनुसायकवंदितेवा ७४
॥किंच॥ दीप्तोविप्रभमाश्रितातितनलं दिव्योविमानोस्थितो गाढाश्लिष्टकृपाणपाणि
चकरग्रस्तामरस्त्रीस्तनः तत्संदत्तनवद्गतो वहुतरप्रत्यार्थिवाणाहतं पुष्पाम्नोरुतजी

३८

लंकजसंघं स सृजायत तरुं वरुमन्ये सस्रजायत तमःशमनार्थं ॥ ८५ ॥ गद्यं ॥ एषा किल दोषाकुल
मनुजकुलकलुषशोषवद्धकंकणा कंकणानिजतटनिविडितवकुलधवकुलतिलकाम
लकाविरलशालकुंदचंदनमंदारसहकारकेरलकेसरवदरकदंबकदंबकगंभीरजंबी
रजंबूसंपूर्णपर्णकुसुमपलाशसमृद्धकपित्थलोध्रनीरंध्रश्रीलीध्रपाटलपटलजटिलक्र
मुकप्रभृत्यविशंकटविटपिमंजरीपुंजसंजरीजृंभद्भृतरभ्रमशमकरमकरंदरसग्रसनतात्प
विभ्र र्यपर्पटददमानमालंबलोलंबिनिकुरंबकांचिततया कालिंदनंदनी प्रतिच्छंदतामनु
विंदती निशाकालितविशालसुरतदशाभवश्रमशालीद्वीती शानिशांतकृशांगीजन
मज्जनवेलाडोलायितपृथुलहारप्रत्युप्तमुक्ताफलहाविनिचयराचिततया पीतांबरपा
दांबुरुहमवमरीदुंबरं विडंबयंती संततमंतर्गतिचिरंतनपुरुषतल्पीभवदनंतफण
मणीघटणीश्रेणीशोणीभूततया सरस्वतीरीतिमनुकुर्वती पार्श्वदेप्यामपिनप्यामिक

वेशंमानुषोनेहधत्ते॥८०॥विश्वावसुः॥अनभिज्ञोमवान्भगवद्दवतारहस्यस्य॥स्रग्धरा॥पाठीनीयं
कामठंकैटभारिः कैदृंरूपंपातिकोंडीरवंवा अन्यच्चाय त्सर्वमप्राकृतं तन्नासौतेश्चपुत्रातित्वस्व
भावम्॥८१॥ कोलंभुविकोलंजगदालंवमवैतुं स्वामीशुभकामी।किलम्मीन सुरार्तां वाराशी
गभीरांभसिवारामवनेभिग्रस्तामपिमुक्तामिवयक्ताभुद्दहेवेत॥८२॥समक्तिप्रकर्षयज्ञवराह
मभिध्यायन्तमामं त्र्यं ड्डाधिष्टंकुहनावराहभगवन्दं षूणाम कंतेद्दढं स्तंभंसंप्रतीचिंतयामिजल
धिस्तेहौघसंप्लरिता यास्मिन्‌विंदति दीपभाजनविधामामोदिनी मेदिनी।चित्रस्तत्र्यचरत्रिसानुरय
ते।निष्कंपदीपाकृतिम्॥८३॥इत्यन्यत्राभिक्राम-न्मंदानिलस्पर्शमर्मीनीयसानंदम्॥कल्हा
रोत्पलतल्लजोल्लसन्नवाकल्लोलनिलीलितक्रीडापाटवगाढहृढाहिमतासोरभ्याविभावि
तः कावेरीसलिलापगाहरासिकः कस्यैवनेत्रोमहत्‌क्रांतानांमुहुरध्वनीनवपुषांयान्तिर्धुनी
तिश्रमम्॥८४॥कावेरीफरीनिरीत्यसमश्लाघम्॥श्लो०॥हंतरंगपरसंगतमत्राहंतरंगचल

४०
पंतीसा मज्जनदुरितहरापि न मज्जनदुरितहरा नीरा कृत पार्थिकजैश्चांतिः अवंती पं
कंदलपंतीचक्षुषोरमंदमानंदं ॥ श्लो॰ ॥ प्रजहातिभवशोषकरी भवेन परिशोषितां सुवर्ण
नदी दुर्वर्णरुचीफेनैः सप्रस्तुता जान्हवीमप्रस्तुतां ॥ ८६ ॥ पुनः सश्लाघम् ॥ त्वैवंतं विदुः र्णि
कांतं रामां हेमापगामिमां दोपत्यमनयोरेतदनुरूपं विशोभते ॥ ८७ ॥ कृशानुः ॥ सादेपम्
॥ परिशोभितांम्रपार्श्वमध्यमितरं गराजतस्फुरीता कपामिव दधाति कीर्तिं कावेरी कन
कनिम्नगे त्वेषा ॥ ८८ ॥ विश्वावसुः ॥ आपाततः रूषणमिदं निरूपमाणस्य गुणएव स्या
त् पश्य तावदेतां परमरमणीयां पीतांबरालंकृतमध्यभागा कल्हारमालाकमनीय
वेणीसह्याद्रिकन्या जनकस्य गेहात्पत्युस्समीपं व्रजति प्रसन्ना ॥ ८९ ॥ पुनर्निरूप्य ॥ उ
ज्जृंभदच्छतमगुच्छलसत्तरंगा रक्ता त्तीरद्रुपोपि तरवः प्रतिभां त्वमुष्याः एनां तरीतु
मिह यत्नजुषस्स्वशीर्षवद्धावदातवसनाः पार्थिकाश्चरामी ॥ ९० ॥ किंचिदंतरमालो राम
४०

धर्मानुष्ठानश्रद्धावद्धासनश्रद्धावनीसुराध्ध्यानपवर्त्तस्वयत्नसमयसमाधिगतमंत्रब्रा
का ह्मणाम्रेडनपूर्वीभजनस्वसहस्रपत्रमध्यासीनानांश्रीरंगराजनाभिस्सरोजराजमाना
ऽखिलनिगमपठनमुखरचतुर्मुखवैखरीव्याचक्षाणानांमदकलमरालपत्नांवरस
पतीरंभपरीचुंबनमुखरोनंगसंगप्रसंगप्रक्षोभनमुत्सुरवैरैरभिरामतामारसपर्तैरभिन गै
वचंदनरसमसृणीतशरीरेवसत्लीलमाकंठानिमग्नमूर्तिनांसुगात्रीणांवदनैरदसीय
पयसिविहारपरसाध्यासेनसमागतश्रद्धंद्वमासन्निहितश्रीरंगधामास्वसमानतांविधुर्विर मा
चितानेनाकावतारइतीर्ष्ययास्वयमपिवहुनिरूपाणीदधानोविराजतइतिभ्रांतावनु
रागमांघसंपादिकायाभितरेतरदृढाश्लेषोत्मित्तोषाभिःकोकदंपतीपरंपराभिर्निराकृ
तापामकुंठोत्कंठेनपुवल्लोकेनानिर्निमेषमवलोक्यमानैरलंकृतासरस्वत्याभिमुखे
नकवेरात्मजेतिप्रासिद्धिंसार्थयंतीशांतनवप्संदनतयागांगेयतरंगिणीतिसंज्ञामन्वर्थ

71

७१ न्नं जालिं वध्वा॥श्लो०॥ श्रीरंगे शोभते पश्य श्रीरंगे शोभते वपुः नमो हं कलयेतस्मै नमो हं कल
येतनः॥९५॥ किंच॥ प्राणीपतिकमकुर्मः फणीपतिभोगेशयं रघ्वांगशयं कारणमेकं जग
तां वारणपतिभीतिवारणं ज्योतिः॥९६॥ कृशानुः॥ कीमस्मिन्महाभुजंगे स्त्रीयं तेत्वयाप्र
णामाः॥ तथाहि॥ श्यामोत्तुंगपयोधरोज्वलरुचिस्तन्वक्रुजंगान्वयं श्रीरंगस्यललितप
वासरसिकः स्पृंगारिणामग्रणीः प्राकारप्रकरांतरास्थितिमती या राजपद्मिन्यहो नि
शशांकः परपूरुषाश्चिरमसौ निद्राति तत्सन्निधौ॥९७॥ विश्वावसुः॥ श्लेषावलंबनादो
षाद्दमेनमेरोषावहाः प्रस्तुततोषावहा इति नाहमत्रोत्तरयामि॥ पुनर्निरूप्य॥ श्लो०॥ दी
श्रि तिभृद्भिर्निजमौलिषुध्ृतपादो विरहितापकारीचरंदुरिव रंगवंपुर्दोषाभावे पंद्दश्यते रा
किंतु॥९८॥ पद्मा॥ नदिपो श्रुमरंगलग्नदीतांगे सुमदाप्यापनकारिणी हृदृष्टे कल
पात्मिकुरंगरह्तीतां गं कुमुदाप्यापनकारिणं विधुत्तं॥९९॥ पुनर्विचिंत्य सविस्मयं राम
७१

72

क्यस्त हर्षम्॥ सारंगदृंमनयना नवकेलियोग्य नारंगमुख्यवनराजफलानि स्फुटे यम्
२ श्रीरंगदिव्यनगरीप्रार्थितेन याद्दीपारंगतैर्वुधजनैः परीक्ष्यमाणा॥ ९१॥ निपुणां वि
भाव्य सारशीरःकंपम्॥ हंता निष्कुटदीर्घिकावसतयः प्रक्रांततत्कीवहालीलोद्यान
चरः पतंजतिगिरः पुंस्कोकिलः खेलाति दैतादैतकथायथा विदधती क्रीडाकुमा
राः इह त्वेतंतांत्रिककारिकां परिपठंत्येतास्तु शुकशारिकाः॥ ९२॥ किंच॥ प्रातःप्रातः प
पाति विमले पावने सैत्यपुत्र्याख्याल्लापं ह्यापं सकलविषयत्यागिनो योगिनोमी वारंवा
रं भुजगशयनं लोचनाभ्यां पिवंतः ज्ञामादेमाद्य एव दाविलं कालमत्र क्षिपंति॥
९३॥ कृशानुः॥ वयस्य विहह्मे वाग्भिभाषसे॥ सारंगदृष्टिं कपयमुत्स्र जन्य सारं
गदृष्टिं त्वदत्ते मुनिभ्यः कावेरजातंगतिमुत्सस्वस्त्रोः कावेरजैस्तं गहाविः कपंस्यात्॥ ९४॥
विश्वावसुः॥ सविभवता भणितानां व्याप्तेनैव विरोधः समाधेय इति त्र्यग्रतः पश्य

73

५२ विराजते कुहकायां ॥८८॥ किंच ॥ वकुलाभरणीयानां गाथानां सन्मुखेन भणनीयानां हरिगृह
मध्ये तावत्स्वरेण पुनरेते प्रपंचमध्ये तारः ॥८९॥ पुनः सम्मोघम् ॥ विरक्तैराख्यानी मधुमथन
भक्तैर्नैव नम्रः विमुक्तैर्निश्रेणीसुकृतफलपंक्तेः फलमसौ प्रशक्तैर्व्याख्यानादीतिरकृतकोक्तैः
त्रिपसरवीचिरंकूरत्तोणीवकुलधरवाणी द्विजपते ॥९०॥ समंतादवलोक्य सहर्षं कृशानु
मुद्दिश्य ॥ आम्नायस्तवेदमौलिभ्यः सम्प्रत्तान्यवबुभुत्सया कुहकापुरवासिभ्यः कुहकामन्त्रम
त्क्रियाः ॥९१॥ कृशानुः ॥ सत्यमेव तथापि पुनरतिपतितश्रुतिस्मृतयोपि कतिचिदत्र व
र्तंति इति भातीहनातिचमाननीयता ॥ तथापि ॥ श्लो० ॥ नसंध्यामुत्थानं तिलपुनकमंडु
मि ल्वैर्धृतिर्नचानुमीस्यादिव्रतमपिनाभिज्ञाटनविधिः नालिप्सापात्यागैर्नपरिपठनंचोपनि
षदां यातीत्वंतत्रैषांश्रुतिततिमतिक्रम्य चरताम् ॥ नि॰ वसन्तदैवतवेदेन॰ नामलानम्नु
तीर्थकुम्भांत्रचालनिधानीस्मैयंडितेभ्योनमोनुदः ॥ ९२ ॥ नकेवलमेतावदेवस्त ५२

तान्नः गुरवे करवाम नित्यमस्मै शठकोपाय महर्षये प्रणामान् ॥ ८१ ॥ अंघ्रामावि चातहमक्रुतंतं
पंचामरं डूनवधीरयंतं शठारिसंज्ञं किल नस्य मूले तपःफलं किंचिदुदंचितन्नः ॥ ८२ ॥ दिश
न्नास्त्रितानाममृतात्मकं फलं विलक्षणो भाति मतिं त्रिणीहृदः सहस्रशाखद्राविडागमं स्तज
न स यस्य मूलं समुपाश्रितो मुनिः ॥ ८३ ॥ हरिमिह कृतावतरणं वकुलाभरणं दृणीमहे एर
णाम ध्येयं यैर्विदुरार्यैः मुमुक्षुभिर्यत्सवं धमध्येयम् ॥ ८४ ॥ तास्मिन्नाति मैत्तु दृढशठारीगायं
त उच्चै रिह यस्य गाथाः प्रह्लाद देहं प्रविशंति दिव्ये यद्देहमन्त्रादरतिप्रगीतम् ॥ ८५ ॥ कृतदु
त रितनिरोधानां कालिश्रुतिभाववोधानां वाक्तितरमानायानां नस्तुधापित्समा शठारिगाथानां
८६ ॥ कठ न तरनरेङ्क्तावकान् श्लोकपाशान्नठरपिठरपूर्त्यै जातुमासंगादिष्ठाः लुठन
हठतमक्षेमाचसंसारकूपे यठतशठाजिदुक्तीरप्रमानीतमुक्तीः ॥ ८७ ॥ इति कुशानुमामंत्र
॥ न तु शठकोपाय त्वं प्रणति प्राप्नाय भावकोपाय त्वं विमलमुदे कुरु कायां निरतिनुं सहो